

Frontczak, Kazimierz

Formowanie i rozwój wojskowej administracji terenowej w warunkach przechodzenia Polskich Sił Zbrojnych na stopę pokojową

Przegląd Historyczny 60/3, 470-502

1969

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

KAZIMIERZ FRONTCZAK

Formowanie i rozwój wojskowej administracji terenowej w warunkach przechodzenia Polskich Sił Zbrojnych na stopę pokojową

Na marginesie rozwoju organizacyjnego Wojska Polskiego
w drugiej połowie 1944 i w pierwszych miesiącach 1945 r.

W lipcu 1944 r. w wyzwolonej części kraju tworzą się zręby państwowości ludowej. Krajowa Rada Narodowa, kierująca w konspiracji walką zbrojną narodu polskiego z okupantem hitlerowskim, powołała do życia Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, pierwszy rząd robotniczo-chłopski. Okres ten zamyka pierwszy etap budowy ludowych sił zbrojnych na ziemi radzieckiej i otwiera nowy, niezwykle dynamiczny etap rozwoju Wojska Polskiego, trwający już bez przerwy do zakończenia wojny. Dynamiczność tego etapu wiązała się z ówczesnymi potrzebami i sytuacją kraju. Manifest Lipcowy PKWN stawiał sprawę maksymalnego w tamtych warunkach zwiększenia wkładu militarnego kraju w walkę z Niemcami, wyzwolenia całego terytorium Polski spod okupacji hitlerowskiej, powrotu do Macierzy prastarych piastowskich ziem nad Odrą, Nysą Łużycką i Bałtykiem, a następnie utrwalenia władzy ludowej na obszarze całego państwa polskiego¹.

Z tych założeń Manifestu Lipcowego wynikały podstawowe zadania budowy i rozbudowy Polskich Sił Zbrojnych. Ich realizację otwiera dekret KRN z 21 lipca 1944 r. o scaleniu Armii Polskiej, utworzonej w Związku Radzieckim i Armii Ludowej, zorganizowanej w kraju, w jednolity ogólnonarodowy organizm sił zbrojnych — Wojsko Polskie². Dekretem tym powołany został również najwyższy organ dowodzenia armii polskiej — Naczelne Dowództwo WP. Kierownikiem resortu obrony narodowej PKWN i zarazem Naczelnym Dowódcą WP mianowany został dotychczasowy dowódca Armii Ludowej, gen. broni Michał Rola-Żymierski, a jego zastępcami — gen. dyw. Zygmunt Berling i gen. bryg. Aleksander Zawadzki. W skład ND WP weszli ponadto płk inż. Marian Spychalski jako szef Sztabu Głównego oraz Jan Czechowski jako dele-

¹ Manifest Lipcowy Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Dz. Ustaw RP z 1944 r., załącznik do dziennika nr 1. Manifest m. in. głosił: „Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego za naczelne zadanie uważa wzmoczenie udziału narodu polskiego w walce o zmiążdżenie Niemiec hitlerowskich... Zjednoczeni ku chwale Ojczyzny w jednym Wojsku Polskim pod wspólnym dowództwem wszyscy żołnierze polscy pójda obok zwycięskiej Armii Czerwonej do dalszych walk o wyzwolenie kraju... Stawajcie do walki o wolność Polski, o powrót do Matki Ojczyzny starego polskiego Pomorza i Śląska Opolskiego, o Prusy Wschodnie, o szeroki dostęp do morza, o polskie słupy graniczne nad Odrą”.

² Dz. Ustaw RP z 15 sierpnia 1944, poz. 1. Por. także *Organizacja i działania bojowe ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1945 t. I*, Warszawa 1958, s. 106.

gat KRN³. ND WP podjęło też niezwłocznie realizację podstawowych zadań wynikających z założeń Manifestu Lipcowego, zmierzających do zwiększenia wkładu militarnego Polski w dzieło rozgromienia hitlerowskich Niemiec. Zadaniom tym podporządkowane zostały kierunki, zakres i metody działania. W planie Wojska Polskiego⁴ na najbliższe miesiące skoncentrowano się głównie na następujących zamierzeniach:

a) organizacja aparatu Naczelnego Dowództwa WP, dowództw rodzajów wojsk, szefostw służb oraz instytucji kulturalnych, naukowych i pomocniczych wraz z jednostkami obsługi i ochrony;

b) zorganizowanie Frontu Polskiego w składzie trzech armii ogólnowojskowych, armii lotniczej oraz jednostek odwodu Naczelnego Dowództwa WP (OND);

c) utworzenie wojskowej administracji terenowej i rozbudowa aparatu mobilizacyjnego wszystkich szczebli;

d) zorganizowanie szkolnictwa wojskowego i jednostek zapasowych;

e) stworzenie podstaw bazy materiałowej i technicznej, niezbędnej do przejścia Wojska Polskiego na własny system zaopatrzenia uwzględniający możliwości gospodarcze i przemysłowe kraju (system zakładów i baz przetwórczych, warsztatów naprawczych, składów, magazynów, zakładów sanitarnych, jednostek kwaterunkowo-budowlanych itd.).

Na drugą połowę 1944 r. przypada nie uwieńczona pełnym powodzeniem próba rozbudowy wojska do skali Frontu Polskiego w składzie trzech armii ogólnowojskowych⁵. Ambitne plany stworzenia samodzielnego związku operacyjnego, mające swe niewątpliwe racje w ówczesnej sytuacji politycznej wewnętrznej i zewnętrznej, zderzyły się z niemożliwymi do szybkiego pokonania trudnościami kadrowymi, mobilizacyjnymi i zaopatrzeniowymi przy nader skąpych rezerwach Armii Radzieckiej. Trudności te zadecydowały o wprowadzeniu zasadniczych zmian w zamierzeniach organizacyjnych, przewidzianych do realizacji jeszcze w 1944 r. Zaniechano formowania 3 armii kierując powstałe w ten sposób rezerwy kadrowe, mobilizacyjne i zaopatrzeniowe głównie dla przyspieszenia prac związanych z formowaniem 2 armii WP i odwodów ND, tak by mogły one wziąć jeszcze udział w przygotowywanej nowej ofensywie Armii Radzieckiej⁶. 1 i 2 armię WP podporządkowano operacyjnie dowództwu 1 Frontu Białoruskiego, a pod względem administracyjnym, personalnym i zaopatrzenia — Nacelnemu Dowództwu WP. Aparat ND WP nie przejmując zadań związanych z operacyjnym kierowaniem wojskami cały swój wysiłek wiązał przede wszystkim z realizacją złożonych zadań wszechstronnej rozbudowy sił zbrojnych i doskonalenia ich struktury organizacyjnej. Działalność ta odbywała się w niezwykle trudnych warunkach politycznych i gospodarczych zniszczonego wojska kraju. Na wyzwolonym terytorium — często przy pomocy wojska — organizowano państwowy aparat administracyjny, podej-

³ Rozkaz ND WP nr 1 z 29 lipca 1944.

⁴ *Organizacja i działania* t. I, s. 109, 152 n.

⁵ Tamże, s. 122 nn. Por. szersze omówienie tych problemów W. Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (20.VII.1944—9.V.1945)*, Warszawa 1968.

⁶ Por. rozkaz ND WP nr 59/org. z 15 listopada 1944 w sprawie zaprzestania organizacji 3 armii. W rozkazie tym podkreślono dwa motywy tej decyzji: brak kadry oficerskiej i konieczność przyspieszenia organizacji jednostek 2 armii i jednostek OND. Por. *Organizacja i działania* t. I, s. 257. Z chwilą rozwiązania 3 armii upadła koncepcja tworzenia Frontu Polskiego. Część jednostek 3 armii została rozformowana, większość zaś przekazana do dyspozycji ND i częściowo 2 armii WP.

mowano realizację reform społecznych, uruchamiano ośrodki przemysłowe, likwidowano skutki wyniszczającej polityki okupanta. Gospodarcze możliwości zacoфанego ekonomicznie i zniszczonego działaniami wojennymi kraju były niewielkie, ludność zdziesiątkowana i wycieńczona warunkami wieloletniej niewoli⁷, rozbita politycznie. Skąpe możliwości ekonomiczne i niewielki potencjał ludnościowy wyzwolonych terenów w istotnej mierze decydowały, mimo daleko idącej pomocy rządu radzieckiego, o niepełnym zakresie budownictwa wojskowego.

Szczególnie dotkliwy był brak rezerw kadry dowódczej w grupach specjalistycznych oraz zaplecza materiałowo-technicznego dla bieżącego zaopatrzenia armii. Lepiej przedstawiała się sytuacja na odcinku zaopatrzenia w żywność, a z czasem i umundurowania, ale nawet i w tym zakresie były istotne braki. Bez pomocy Związku Radzieckiego w wykwalifikowanych kadrach, sprzęcie i uzbrojeniu rozwój sił zbrojnych byłby wówczas niemożliwy⁸. Po wyzwoleniu w 1945 r. dalszych obszarów kraju ND WP podjęto nowe wysiłki nad rozbudową Wojska Polskiego⁹. Zamierzenia te były realizowane w 1945 r. w znacznie szerszym zakresie niż to przewidywały śmiałe plany drugiej połowy 1944 r. Nie tylko odtworzono rozformowane dywizje 3 armii WP, lecz także powstało wiele nowych związków i oddziałów. Te przedsięwzięcia organizacyjne służące przede wszystkim sprawie doraźnego zabezpieczenia udziału polskich sił zbrojnych w toczącej się wojnie wybiegały swym charakterem i znaczeniem poza zakres organizacji ściśle wojennej i przygotowywały grunt do przyszłych, dalej idących posunięć, a mianowicie do organizacji dowództw okręgów wojskowych w lutym 1945 r. i organów Ministerstwa Obrony Narodowej w kwietniu 1945 r.¹⁰.

Dalsza rozbudowa Wojska Polskiego w pierwszej połowie 1945 r. wiąże się z sukcesami ofensywy styczniowej, w której u boku Armii Radzieckiej brała udział 1 armia WP. W połowie kwietnia 1945 r. z wyjątkiem podgórzia Sudetów, Wrocławia, rejonu Szczecina i Helu — cały bez mała obszar kraju został wyzwolony. 16 kwietnia rozpoczęła się operacja berlińska Armii Radzieckiej z udziałem obydwu polskich armii i jed-

⁷ *Polska w liczbach*, Warszawa 1962, s. 6; *Straty wojenne Polski w latach 1939—1945*, Poznań 1960, s. 41. Straty ludnościowe Polski w latach 1939—1945 wynoszą 6 023 000 ludzi. O wpływie sytuacji wojskowo-politycznej i gospodarczej w kraju oraz zasobów ludnościowych na planowanie i rozbudowę WP w pierwszej połowie 1945 r. pisze wyczerpująco W. Jurgielewicz, op. cit., s. 251—279.

⁸ Por. T. Gęsek, *Pomoc ZSRR dla narodu polskiego w jego walce z Niemcami hitlerowskimi*, [w:] *20 lat Ludowego Wojska Polskiego, II sesja naukowa poświęcona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939—1945*, Warszawa 1967, s. 449—503.

⁹ Plan rozwoju organizacyjnego Wojska Polskiego — styczeń 1945 r. Por. *Organizacja i działalność* t. I, s. 315; Rozkaz nr 58/org. ND WP z 15 marca 1945 o formowaniu związków i jednostek wojskowych zgodnie z planem rozbudowy WP, tamże, s. 335; Rozkaz organizacyjny ND WP nr 0107/org. z 27 kwietnia 1945 o formowaniu dalszych związków i jednostek wojskowych zgodnie z planem rozwoju WP, tamże, s. 362. Problem rozbudowy Wojska Polskiego w pierwszej połowie 1945 r. omawia W. Jurgielewicz, *Plan rozwoju organizacyjnego Wojska Polskiego w 1945 r. i jego realizacja do chwili zakończenia wojny*, WPH 1963, nr 1/2, s. 118—164. Szersza analiza zagadnień związanych z realizacją planu rozbudowy Wojska Polskiego w tym okresie zawarta jest w pracy *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego*.

¹⁰ Organizację okręgów wojskowych podjęto na podstawie rozkazu ND WP nr 23/org. z 1 lutego 1945. CAW, SMiU, 121, s. 67. Formowanie I Wiceministerstwa Obrony Narodowej rozpoczęto w kwietniu 1945 r. na podstawie rozkazu ND WP nr 099/org. CAW, III, SG 394, s. 154.

nostek odwodu ND WP, w maju operacja praska z udziałem 2 armii WP. 9 maja 1945 Niemcy hitlerowskie przyjęły bezwarunkową kapitulację¹¹. Wszystkie niemal jednostki bojowe WP sformowane w latach 1943—1944 znalazły się do końca lutego w składzie armii czynnej, w całości zaś weszły do akcji w kwietniu i maju 1945 r.¹². Jednocześnie w pierwszych miesiącach 1945 r. nie zapomniano o potrzebie powiększenia armii, podejmowano budowę wojskowej administracji terenowej. Na wyzwolonych terenach organizowano Rejonowe Komendy Uzupełnień, okręgi wojskowe, gospodarke kwaterunkowo-budowlaną itp. Obok tego rozminowywano wyzwolone tereny i usuwano pozostałości wojny, udzielano wszechstronnej pomocy organom władzy państwowej w organizacji władz terenowych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, w uruchamianiu obiektów przemysłowych, a przede wszystkim w zabezpieczeniu ładu i bezpieczeństwa. Ta złożoność warunków, w jakich dokonywało się budownictwo sił zbrojnych w 1945 r. tym bardziej jeszcze podkreśla wkład wyniszczzonego wojną kraju w tworzenie armii.

Z chwilą zakończenia działań wojennych przyjęty w marcu 1945 r. plan rozbudowy sił zbrojnych, a także wiele innych zamierzeń organizacyjnych przestały być w pełni aktualne. Stało się nieodzownym także opracowanie struktury organizacyjnej i liczebności sił zbrojnych, które odpowiadałoby potrzebom obronności przy uwzględnieniu możliwości kraju.

Generalne problemy związane z przejściem wojska na stopę pokojową zarysowane zostały bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. 10 sierpnia 1945 uchwalony został na posiedzeniu Rady Ministrów Rządu Jedności Narodowej dekret o częściowej demobilizacji żołnierzy służby czynnej, konsultowany wcześniej z przedstawicielami różnych resortów¹³. 3 września 1945 wnioski w sprawie pokojowej struktury wojska, jego wielkości, plan demobilizacji, były przedmiotem rozważań na posiedzeniu Biura Politycznego PPR¹⁴. Plan ten akceptował zmniejszenie Wojska Polskiego do 230 000 a Korpusu Bezpieczeństwa do 25 000 oficerów i szeregowych. 16 listopada 1945 ukazało się zarządzenie Prezydium Krajowej Rady Narodowej o uchyceniu stanu wojennego na obszarze całego państwa¹⁵.

Podstawowe przesłanki stworzenia wojskowej administracji terenowej

W ostatnich miesiącach wojny — jak wspomnieliśmy — Naczelne Dowództwo WP podejmuje wysiłki w celu umacniania mających wejść do walki 1 i 2 armii i odwodów ND WP oraz przedsięwzięcia zmierzające do stworzenia systemu administracji wojskowej wyzwolonych terenów.

¹¹ Por. *Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939—1945*, Warszawa 1963, s. 712—745.

¹² Wśród ostatnich jednostek bojowych skierowanych na front w drugiej połowie kwietnia był 1 mieszany korpus lotnictwa (2 i 3 dywizja lotnictwa bez 1 dywizji lotnictwa, która nie zakończyła jeszcze procesu szkolenia), 30 kwietnia 1945 do dyspozycji dowódcy 1 armii WP skierowano świeżo sformowane dowództwo 5 dywizji artylerii z 10 brygadą artylerii, a 6 maja do dyspozycji dowódcy 2 armii WP — 11 brygadę artylerii przeciwpancernej.

¹³ AAN. Protokół z posiedzenia Rady Ministrów RJN nr 7/51 z 10 sierpnia 1945, 290/1/3, s. 111.

¹⁴ AZHP, 295/V—2, s. 17—18.

¹⁵ Dz. Urzędowy RP z 17 grudnia 1945, nr 57.

Dotychczasowy podział na dowództwa operacyjne i taktyczne, pomyślany w celu bezpośredniego kierowania walką, nie odpowiadał już nowym potrzebom mobilizacyjnym, zaopatrzeniowym i — co jest istotne w ówczesnej sytuacji kraju — nie zapewniał wpływu wojska na polityczną stabilizację wyzwolonego terytorium. Po próbach utworzenia w drugiej połowie 1944 r. samodzielnego Frontu Polskiego w składzie trzech armii Naczelne Dowództwo WP przy realizacji ambitnych planów rozwoju Wojska Polskiego w pierwszej połowie 1945 r. miało bardziej realistyczne spojrzenie, w tym również na sprawy strukturalno-organizacyjne. Realizacja planów rozbudowy wojska (formowanie dalszych ośmiu dywizji piechoty i wielu różnorodnych jednostek zabezpieczenia bojowego) w tym okresie wiąże się już z tworzeniem administracji na wyzwolonych terenach, z organizacją aparatu mobilizacyjnego, zaopatrzeniowego oraz dostosowywaniem jego systemu do nowych warunków, przy uwzględnieniu możliwości mobilizacyjnych, rezerw materiałowych i mocy produkcyjnych uruchamianego przemysłu. To był istotny wniosek, jaki ND WP wyciągnęło z częściowych niepowodzeń przedsięwzięć mobilizacyjno-organizacyjnych w jesieni 1944 roku¹⁶.

Dla Naczelnego Dowództwa WP, zwłaszcza na początku 1945 r., było jasne, że wojna zakończy się jeszcze w pierwszej połowie roku, a więc zanim zostaną sformowane jednostki i instytucje w pełni zabezpieczające samodzielne istnienie Polskich Sił Zbrojnych w oparciu o własne rezerwy i podstawowe zaopatrzenie. W tej sytuacji organizacyjne przedsięwzięcia służą przede wszystkim sprawie doraźnego zabezpieczenia udziału polskich armii w wojnie. Wprowadzane w tym okresie zmiany, w tym również w dziedzinie administracji wojskowej, wprowadzicie wybiegają swym znaczeniem poza zakres organizacji ściśle wojennej i przygotowują grunt do przyszłych, dalej idących przeobrażeń, nie powodują jednak zmian samej istoty struktury. Zmiany zasadnicze, przekształcające charakter struktury organizacyjnej, odraczano do bliskiego już zakończenia działań wojennych. Tymczasem wszystko podporządkowane było przede wszystkim sprawie maksymalnego zwiększenia wkładu Polski w przyszłe zwycięstwo¹⁷.

Pierwsze posunięcia zmierzające do stworzenia wojskowej administracji wyzwolonego terytorium wiążą się głównie z potrzebą usprawnienia i polepszenia systemu mobilizacji i zaopatrzenia Wojska Polskiego. Taką też wymowę miało tworzenie na terenach wyzwolonych w latach 1944—1945 sieci Rejonowych Komend Uzupełnień¹⁸, niezbędnych do

¹⁶ Por. W. Jurgielewicz, op. cit., część II.

¹⁷ W wytycznych pracy propagandowej nr 22 „W sprawie kampanii mobilizacyjnej”, wydanych przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP 30 marca 1945, nakazywano rozwinięcie pracy propagandowej wśród żołnierzy i ludności cywilnej w celu wyjaśnienia konieczności zmobilizowania wszystkich sił narodu polskiego do walki z hitlerowskim najeźdźcą. Liczebność i siła WP, wkład narodu polskiego w dzieło zwycięstwa będą miały wpływ na sprawy i losy Polski na konferencji pokojowej, na jej miejsce w powojennym układzie sił w Europie. Polska — stwierdzano w wytycznych — musi mieć ponadto silne wojsko także po wojnie, aby „nasze granice i nasza niepodległość nigdy więcej nie zostały naruszone przez Niemców”. Por. CAW, III — 2—93, k. 22.

¹⁸ W przeddzień zakończenia działań wojennych sieć Rejonowych Komend Uzupełnień pokrywała już terytorium wyzwolone. Łącznie na terenie wszystkich okręgów wojskowych znajdowało się 58 RKU (38 RKU I kat., i 20 RKU II kat.). Por. CAW, III — 1—114, meldunki o stanie bojowym WP. Ogółem w Rejonowych Komendach Uzupełnień wraz z pododdziałami ochrony RKU było 3239 żołnierzy,

sprawnego zaopatrzenia już istniejących i nowo tworzonych jednostek wojskowych w odpowiednie rezerwy. Praktyka wykazała, że dla sprawnego kierowania pracą RKU obok ich instancji nadrzędnej — Szefostwa Mobilizacji i Uzupełnień WP, konieczne jest ogniwo pośrednie, operatywnie reagujące w skomplikowanych sprawach mobilizacyjnych przy uwzględnieniu specyfiki poszczególnych regionów kraju. Tym ogniwem mogły być Dowództwa Okręgów Wojskowych sprawujące administracyjną władzę wojskową na całym terytorium kraju.

Podobnie rzecz się miała w sprawach zaopatrzenia. Organa kwatermistrzowskie WP jeszcze w pierwszych miesiącach 1945 r. były przygotowane do zaopatrywania wojsk w oparciu o wojenny system baz i magazynów Armii Radzieckiej. Potrzeba organizowania służby w nowych warunkach, przy uwzględnieniu zasobów własnego kraju wykazała zupełną nieprzydatność istniejącej struktury organizacyjnej. Tym zadaniom mógł sprostać aparat służby kwatermistrzowskiej jedynie w oparciu o system okręgów wojskowych rozbudowujących swój aparat, umiejący dostosować się do określonego systemu gospodarczo-budżetowego państwa i pracujący w powiązaniu z organami powstającej administracji państwowej i władz terenowych.

Struktura organizacyjna i zakres działania Okręgów Wojskowych (luty — lipiec 1945 r.)

Projekt utworzenia dowództw okręgów wojskowych rozpatrywany był już w końcu 1944 r. na tle zamierzeń organizacyjnych, związanych z tworzeniem w 1945 r. instytucji wojskowych, jednostek i zakładów. Realizację planu rozbudowy wojska w 1945 r. przewidywano poprzedzić utworzeniem odpowiedniego aparatu administracji wojskowej, jako niezbędnego warunku powodzenia prac organizacyjno-mobilizacyjnych. Pierwszym jednak oficjalnym aktem dającym podstawę do formowania dowództw OW był rozkaz Naczelnego Dowództwa WP nr 23/org. z 1 lutego 1945¹⁹.

Przewidywał on sformowanie do 1 kwietnia 1945 na wyzwolonych terenach 6 okręgów wojskowych według etatu nr 01/17, określając zarazem ich nazwę, siedzibę dowództw i zasięg terytorialny (tabl. 1).

Tablica 1

Nazwa Okręgu Wojskowego	Siedziba Dowództwa	Zasięg terytorialny wg województw
Warszawski OW	Warszawa	warszawskie, białostockie
Lubelski OW	Lublin	lubelskie, rzeszowskie
Krakowski OW	Kraków	krakowskie, śląskie
Łódzki OW	Łódź	łódzkie, kieleckie
Poznański OW	Poznań	poznańskie
Pomorski OW	Toruń	pomorskie, w.m.Gdańsk

w tym 725 oficerów, 1129 podoficerów i 1385 szeregowców (na stan etatowy 5120 żołnierzy). Niedobór kadry oficerskiej w RKU sięgał ok. 58% stanu etatowego. Rejonowe Komendy Uzupełnień znajdowały się zatem w stadium organizacji.

¹⁹ CAW, MON, 606, s. 43—45.

Kolejność oraz terminy formowania poszczególnych okręgów przedstawiały się następująco:

Lubelski OW	— do 10 lutego 1945
Krakowski OW	— do 20 lutego 1945
Poznański OW	— do 1 marca 1945
Pomorski OW	— do 10 marca 1945
Łódzki OW	— do 20 marca 1945
Warszawski OW	— do 1 kwietnia 1945

Już wtedy zarysował się pogląd Naczelnego Dowództwa WP na rolę, zadania oraz miejsce dowództw OW w systemie zarządzania i kierowania siłami zbrojnymi. Znalazło to odbicie w zatwierdzonych przez Naczelnego Dowódcę w lutym 1945 r. „Prawach i obowiązkach dowódcy OW”²⁰.

W myśl zasad powyższego statutu całokształt wojskowej władzy terytorialnej i administracja wojskowa na obszarze okręgu przekazane zostały dowódcy OW. Zakres jego działalności obejmował sprawy uzupełnienia, mobilizacji personalnej i materiałowej, zaopatrzenia, dyscypliny i administracji jednostek stacjonujących na terenie okręgu. Pod względem wyszkolenia oraz w sprawach personalnych znajdujące się na terenie okręgu jednostki zostały podporządkowane dowódcy OW bezpośrednio, bądź przez odnośnych szefów oddziałów i służb instytucji centralnych wojska.

Wśród funkcji administracyjnych dowództwa OW wysunięto na pierwszy plan:

— zabezpieczenie procesu szkolenia jednostek wojskowych przez przydział placów ćwiczeń, strzelnic itp.,

— współdziałanie z władzami państwowymi i administracją terenową w sprawach zaopatrywania wojsk.

Ponadto działalność dowództw OW obejmowała m. in. sprawy:

— wyznaczania komisji likwidacyjnych dla rozformowywanych jednostek,

— sprawowania funkcji nadzoru gospodarczego, załatwianie spraw związanych ze szkodami powstałymi w majątku wojskowym,

— zatwierdzania orzeczeń komisji rewizyjnej w odniesieniu do oficerów rezerwy, podoficerów zawodowych, szeregowych służby czynnej i rezerwy,

— zabezpieczania łączności telefonicznej,

— współpracy i ścisłej łączności z organami administracji terenowej i radami narodowymi,

— nadzoru nad zdrowotnością stanów osobowych podległych jednostek,

— nadzoru nad higieną i zdrowotnością zwierząt.

Problematyka statutowych zadań dowództw OW nie była jeszcze pełna, nie uwzględniono w niej wielu spraw, z którymi aparat okręgów miał zetknąć się w działalności na codzień. Brak w niej było własnych doświadczeń i perspektyw. Nie było to też kierownictwo operacyjne wojsk. Sprawowały je dowództwa 1 i 2 armii Wojska Polskiego i im bezpośred-

²⁰ CAW, Gł. Kwat., 606, s. 43.

nie podlegały związki taktyczne. Niemniej jednak, w kierunkach działania dowództw OW znalazły odbicie z jednej strony wyraźne zarysowane zagadnienia wkładu wyzwolonego terytorium w przygotowywane zwycięstwo, z drugiej zaś nie mające jeszcze ściśle sprecyzowanego programu podstawy przyszłej, pokojowej organizacji wojsk.

Struktura organizacyjna dowództw OW również nie była jeszcze doskonała. Przewidywała ona:

1. Dowództwo.
2. Oddział Mobilizacji i Uzupełnień.
3. Oddział Ogólno-Organizacyjny.
4. Wydział Polityczno-Wychowawczy.
5. Referat Szyfrów.
6. Kwatermistrzostwo.
7. Referat Zdrowia.
8. Oddział Administracyjno-Gospodarczy.
9. Kancelarię Ogólną.
10. Pluton Transportowy.
11. Pluton Wartowniczy.

Szefowie oddziałów, wydziałów i referatów podlegając bezpośrednio dowódcy OW otrzymywali wytyczne i rozkazy za pośrednictwem kwatermistrza i szefa Oddziału Mobilizacji i Uzupełnień i przez nich referowali sprawy wchodzące w zakres swej działalności.

Doradcą prawnym dowódcy OW zgodnie ze „Statutem” był szef Sądu Wojskowego, w sprawach sanitarnych szef Służby Zdrowia, a w sprawach weterynaryjnych — szef Służby Weterynaryjnej.

Liczba jednostek podporządkowanych początkowo dowództwom OW nie była znaczna, a ich skład wiązał się z ówczesną administracyjną rolą okręgów.

Na przykład w skład Lubelskiego OW weszły 9, 8 i 4 zapasowe pułki piechoty stacjonujące w Lublinie (9 pp), w Rzeszowie (8 pp) i w Hrubieszowie (4 pp) oraz Rejonowe Komendy Uzupełnień: Lublin — miasto, Lublin — powiat, Siedlce, Chełm, Kraśnik, Zamość, Tarnobrzeg, Rzeszów, Jarosław i Przemyśl²¹. Dowództwu Krakowskiemu OW podporządkowano 2 zapasowe pułki piechoty w Krakowie oraz Rejonowe Komendy Uzupełnień: Kraków — miasto, Kraków — powiat, Katowice, Pszczyna, Żywiec, Wadowice, Nowy Targ, Nowy Sącz, Tarnów, Dębica, Jasło i Sosnowiec²².

W ślad za rozkazem stanowiącym podstawę do formowania dowództw OW zaczęto tworzyć sieć jednostek i instytucji niezbędnych w systemie okręgów wojskowych: szpitale okręgowe w Warszawie, Lublinie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Toruniu, garnizonowe w Radomiu, Przemyślu, Chełmie oraz magazyny²³.

Główny wysiłek w ostatnich tygodniach wojny kierowały dowództwa OW w znacznej mierze na mobilizację zasobów ludzkich, pogłowia koni i środków lokomocji. Prowadzono rejestrację osób podlegających służbie wojskowej, sporządzano plany wykorzystania rezerw objętych mobilizacją, przydzielano do jednostek zapasowych, formowano kompanie marszowe i odsyłało uzupełnienia formowanych oddziałów i jednostek bojowych

²¹ CAW, SMiU, 933, s. 45.

²² CAW, SMiU, 752, s. 39.

²³ Rozkaz ND WP nr 30/org. z 15 lutego 1945, CAW, Gł. Kwat. 606, st. 41.

w oparciu o dyrektywy nadrzędnej instancji — Szefostwa Mobilizacji i Uzupelnień WP²⁴.

Włączenie okręgów wojskowych do systemu prac mobilizacyjnych nie mogło być jeszcze w ostatnich tygodniach wojny pełne. Dopiero rozkaz Szefa Mobilizacji i Uzupelnień WP nr 54 z 21 kwietnia 1945 podporządkował Rejonowe Komendy Uzupelnień dowództwom OW. Od 1 maja 1945 RKU zobowiązane były do przedkładania okręgom wszelkich sprawozdań i wykazów związanych z rejestracją zasobów mobilizacyjnych i ich ruchem²⁵.

Wśród komórek dowództw OW szczególna rola organizacyjno-koordynacyjna spoczywała na oddziale ogólnie-organizacyjnym. Oddział szefów zabezpieczał korespondencję sztabu OW z nadrzędnymi instancjami i podległymi jednostkami. Oddział Mobilizacji i Uzupelnień przejął z Departamentu Mobilizacji i Uzupelnień całość spraw mobilizacji na terenie okręgu.

Struktura organizacyjna i zakres działania poszczególnych komórek przy konfrontacji z życiem ulegały zmianom, doskonaliły się. Propozycje zmian strukturalnych wpływały zazwyczaj z istotnych potrzeb, niekiedy jednak były wynikiem zainteresowań okręgów sprawami ważnymi wprawdzie dla państwa, lecz niezupełnie mieszczącymi się w aktualnych możliwościach resortu. W piśmie z 18 marca 1945 do szefa Sztabu Głównego dowódca OW Lublin gen. brygady Leon Bukojemski uzasadnił konieczność wzmocnienia komórek organizacji i planowania oraz zaopatrzenia — niezwykle istotnych w organizmie zarządzania, a także kierowania przez okręg przysposobieniem wojskowym i wychowaniem fizycznym młodzieży²⁶. Pierwszy postulat był jak najbardziej aktualny, uzasadniony zadaniami dowództw, na realizację drugiego trzeba było jeszcze długo czekać. Dopiero bowiem 31 stycznia 1946 ukaże się rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 028/org. dający podstawę do utworzenia Urzędów i Rad Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego²⁷.

Wśród postulatów zgłaszanych przez dowódców OW wyjąca się najbardziej uzasadnione te, które dotyczą wzmocnienia oddziału ogólnie-organizacyjnego. U ich podstaw leżała pilna potrzeba sprawnej organizacji pracy sztabowej i koordynacji poczynań okręgów na podległym terenie. W tym aspekcie uzasadniony też był postulat rozbudowy komórki szefów. Wiązało się to z potrzebą zorganizowania sprawnego systemu korespondencji tajnej w samym sztabie OW i podległych jednostkach oraz łączności kodowej. Zmiany zakresu działania instytucji centralnych i związane z tym zwiększenie obciążeń poszczególnych komórek sztabu OW często decydowały również o potrzebie nowych rozwiązań organizacyjnych. Dążono przy tym do znacznego, uzasadnionego rozszerzenia kompetencji dowództw OW. Etaty dowództw OW niezupełnie doskonałe, zwłaszcza w ostatnich miesiącach wojny, okazały się jeszcze mniej przydatne po jej zakończeniu. Tak np. dowódca Poznańskiego OW płk Adam

²⁴ Por. Rozkaz nr 21 Szefa Mobilizacji i Uzupelnień z 7 lutego 1945 i rozkaz nr 33 Szefa Mobilizacji i Uzupelnień z 25 marca 1945.

²⁵ CAW, III—1—164, s. 73. W gestii Szefostwa Mobilizacji i Uzupelnień pozostały dalej sprawy dotyczące oficerów (decydowanie o rejestracji, prowadzenie ewidencji i poboru oficerów rezerwy). Od 27 lipca 1945 na podstawie rozkazu nr 158 ND WP komendanci RKU podporządkowani zostali w tych sprawach Departamentowi Personalnemu WP. CAW, DPiU — 318, s. 117.

²⁶ CAW, Szt. Gł., 77, s. 15.

²⁷ CAW, prot. 892/465, s. 15.

Niniewski w piśmie nr 01667 z 25 czerwca 1945, skierowanym do I Wiceministra Obrony Narodowej zawiadamiał:

„Melduję Panu Generalowi, że obowiązujący etat dla DOW w praktyce niezupełnie odpowiada. Życie narzuca cały szereg zadań i prac, powstają duże trudności z powodu braku etatów. Przedkładam Panu Generalowi etat proponowany na czas pokojowy, w chwili obecnej. W moim sztabie zorganizowałem praktycznie pracę dostosowując się do projektowanego składu sztabu, trzymając się na razie ram dotychczas obowiązującego etatu. Opracowanie i wprowadzenie w życie etatu pokojowego DOW, przewidzianego dla zupełnie uregulowanych już stosunków po zakończeniu demobilizacji, musi być oparte na doświadczeniach sprawdzonych w pewnym okresie czasu. Wydaje mi się, że wprowadzenie na okres przejściowy załączonego etatu byłoby odpowiednie, gdyż jest on praktycznie dostosowany do potrzeb życia”.

Wychodząc z założeń „okresu przejściowego” projekt etatu przewidywał znaczną rozbudowę sztabu okręgu. Tak np. I Oddział Ogólnorganizacyjny składałby się z wydziałów:

— organizacyjnego, ewidencji etatów i służb, personalnego, drogowego, lotniskowego, duszpasterskiego, kancelarii. Oddział II Mobilizacji i Uzupelnień obejmowałby wydziały:

— operacyjny, mobilizacyjny, poborowy, ewidencji oficerów i szeregowców, ewidencji koni i transportu, kancelaria.

Podobną rozbudowę proponowano także dla pozostałych komórek dowództwa i sztabu okręgu²⁸.

Realizacja rozwiązań strukturalno-etatowych wg maksymalnych często propozycji dowódców OW nie była w pełni uzasadniona w tym okresie, niemniej jednak konieczność zmian była sprawą oczywistą. Niektóre z nich zostały wprowadzane stopniowo jeszcze przed zakończeniem wojny, inne rozwiązywano w późniejszym okresie. Jeszcze w miesiącu marcu 1945 r. na miejsce referatu finansowego kwaterymistrzostwa wprowadzono do etatu Nr D 1/17 Oddział Finansowy OW z pełnymi kompetencjami w zakresie przydzielania kredytu II stopnia, finansowania wszystkich jednostek i instytucji okręgu oraz kontroli przestrzegania obowiązujących zarządzeń i przepisów finansowych²⁹. W kwietniu powołano przy istniejących i formowanych dowództwach OW Oddziały Informacji i ich plutony ochrony³⁰. W maju 1945 r. włączono w skład dowództw OW Oddział Drogowy³¹, a w czerwcu Wydział Lotniskowy oraz powiększono aparat szyfrowy. Dokonano tymczasowego podziału istniejących i formowanych Rejonowych Komend Uzupelnień pomiędzy poszczególne okręgi wojskowe oraz określono granice okręgów.

Jeszcze przed zakończeniem wojny zdołano dokładniej sprecyzować granice okręgów wojskowych. 13 kwietnia 1945 ukazał się rozkaz nr 0092/org. Naczelnego Dowódcy WP³² stanowiący uzupełnienie rozkazu nr 023/org. z 1 lutego 1945 dotyczącego sformowania 6 okręgów wojskowych. Zobowiązywał on dowódców OW do ścisłego określenia granic okręgów w terminie do 15 maja 1945. Istotnym *novum* rozkazu było określenie zasięgu terytorialnego okręgów na Ziemiach Zachodnich i Pół-

²⁸ CAW, Szt. Gł., 77, s. 483.

²⁹ Rozkaz nr 63/org. ND WP z 24 marca 1945. CAW, Gł. kwat., 606, s. 80.

³⁰ Rozkaz Nr 85/org. ND WP z 11 kwietnia 1945. Tamże, s. 115.

³¹ Rozkaz nr 118/org. ND WP z 7 maja 1945. CAW, Gł. Kwat., 606, s. 154.

³² CAW, Szt. Gł., 62, s. 323.

nocnych³³. Miało to ogromne znaczenie nie tylko dla spraw strukturalno-wojskowych, ale także sprzyjało procesowi integracji i stabilizacji politycznej na włączonych terenach, było manifestowaniem naszej zbrojnej obecności na Ziemiach Odzyskanych tuż przed konferencją poczdamską. Ponadto rozkaz wcielił województwo rzeszowskie do Krakowskiego OW.

A oto ustalone w rozkazie granice okręgów:

W a r s z a w s k i O W

- Północna — powiaty: Suwałki, Augustów, Grajewo, Ostrołęka, Przasnysz, Mława, Działdowo.
 Zachodnia — powiaty: Działdowo, Mława, Sierpc, Płock, Gostynin.
 Południowa — powiaty: Gostynin, Sochaczew, Grodzisk, Grójec, Garwolin, Mińsk Maz., Węgrów, Sokołów, Bielsk.
 Wschodnia — powiaty: Bielsk, Białystok, Sokółka, Augustów, Suwałki.

L u b e l s k i O W

- Północna — powiaty: Biała Podlaska, Siedlce.
 Zachodnia — powiaty: Siedlce, Łuków, Puławy, Kraśnik.
 Południowa — powiaty: Kraśnik, Biłgoraj, Tomaszów.
 Wschodnia — powiaty: Hrubieszów, Chełm.

K r a k o w s k i O W

- Północna — powiaty: Lubaczów, Jarosław, Łańcut, Nisko, Tarnobrzeg, Mielec, Dąbrowa, Brzesko, Bochnia, Miechów, Olkusz, Zawiercie, Lubliniec.
 Zachodnia — powiaty: Lubliniec, Tarnowskie Góry, Chorzów, Rybnik, Cieszyn.
 Południowa — powiaty: Cieszyn, Żywiec, Nowy Targ, Nowy Sącz, Gorlice, Jasło, Krosno, Sanok, Lesko.
 Wschodnia — powiaty: Lesko, Przemyśl, Jarosław, Lubaczów.

Ł ó d z k i O W

- Północna — powiaty: Kozienice, Radom, Rawa Maz., Skierniewice, Łowicz, Kutno.
 Zachodnia — powiaty: Kutno, Łódź, Sieradz, Wieluń, Częstochowa, Zawiercie.
 Południowa — powiaty: Wieluń, Częstochowa, Włoszczowa, Jędrzejów, Pińczów, Stopnica.
 Wschodnia — powiaty: Sandomierz, Ostrowiec, Iłża, Kozienice.

³³ Ziemie odzyskane przechodziły kilkakrotnie reorganizację podziału administracyjnego. Por. „Rzeczpospolita” nr 73, z 18 marca 1945; Uchwała Rady Ministrów nr 77 z 7 sierpnia 1945, „Monitor Polski”, nr 29 z 25 listopada 1945; Dekret z 13 listopada 1945: „O Zarządzie Ziemi Odzyskanych”, Dziennik Ustaw RP nr 51, z 27 listopada 1945, poz. 295, art. 1.

ND WP dostosowywało strukturę własnych organów terenowej administracji wojskowej do istniejącego kształtu administracji publicznej. Jednakże również i samo Wojsko Polskie brało żywy udział w tworzeniu zrębów administracji państwowej na wyzwolonych spod okupacji terenach. Formy tego udziału były różnorodne, od pewnej pomocy udzielanej grupom operacyjnym do bezpośredniego udziału w pracach tych grup (grupy operacyjne resortu administracji państwowej, Ministerstwa Przemysłu itp.) i samodzielnego tworzenia ogniw władzy terenowej. Charakter i zakres pracy ulegał zmianom w zależności od etapu rozwojowego polskiej administracji na terenach wyzwolonych.

Poznański OW

Północna — powiaty: Koło, Konin, Mogilno, Żnin, Wągrowiec, Chodzież, Czarnków.

Zachodnia — powiaty: Międzychód, Nowy Tomyśl, Wolsztyn.

Południowa — powiaty: Leszno, Rawicz, Krotoszyn, Ostrów Wlkp., Kępno.

Wschodnia — powiaty: Kępno, Kalisz, Turek, Koło.

Pomorski OW

Północna — powiaty: Lubawa, Grudziądz, Tczew, Kościerzyna, Kartuzy, Gdynia.

Zachodnia — powiaty: Gdynia, Kartuzy, Kościerzyna, Chojnice, Sępólno, Wyrzysk.

Południowa — powiaty: Szubin, Inowrocław, Nieszawa, Włocławek.

Wschodnia — powiaty: Włocławek, Lipno, Rypiń, Brodnica, Lubawa.

Warszawski OW rozciągał swą administrację na tereny północne od granicy na wschodzie po linię: Braniewo, Orneta, Miłomłyn, Ostróda. Pomorski OW — na pozostałą część ziem północnych i Pomorze Zachodnie, tereny po linię Goleniów, Chociwel, Kalisz Pomorski, Piłę. Tereny na południe od tej linii oddzielone od zachodu granicą Odry i Nysy aż po linię Kłodzko, Strzelin, Oława, Namysłów, Ziemia Lubuska i Dolny Śląsk włączone zostały do Poznańskiego OW. Tereny zaś na południowy wschód od tej linii (Śląsk Opolski) — do Krakowskiego Okręgu Wojskowego.

Podział ten nie miał ostatecznego charakteru, niemniej jednak był dostateczną podstawą do dalszych rozwiązań i decyzji. W granicach tego terytorialnego zasięgu jeszcze w przeddzień zakończenia wojny określono nową przynależność organizacyjną jednostek³⁴.

Formowanie okręgów następowało szybko i stosunkowo sprawnie, jak na skomplikowane warunki ostatnich tygodni wojny. Już 7 lutego 1945 zakończono formowanie dowództwa Lubelskiego OW³⁵, w kwietniu 1945 r. utworzone zostały dowództwa Łódzkiego³⁶ i Poznańskiego OW³⁷. Najwięcej trudności przysporzyło formowanie Warszawskiego OW. 14 czerwca 1945 dowódca Okręgu meldował o niezakończeniu w planowanym terminie prac organizacyjnych³⁸, a na odprawie wyższych dowódców u Naczelnego Dowódcy WP w dniach 22—23 października 1945 r. poinformował jeszcze o istotnych trudnościach wynikających z niepełnego przekazania przez instytucje centralne spraw i kompetencji w odniesieniu do poszczególnych jednostek włączonych w skład okręgu³⁹. Wiele istotnych trudności w toku formowania okręgów wiązało się z brakiem odpowiedniej kadry oficerskiej. Jeszcze w październiku 1945 r. braki w obsadzie etatowej poszczególnych komórek organizacyjnych dowództw OW sięgały od 20 do 80%, co znalazło odbicie w wystąpieniach wyższych dowódców na wspomnianej już odprawie⁴⁰. Trudności te pró-

³⁴ Por. rozkaz Szefostwa Mobilizacji i Uzupelnień nr 54 z 21 kwietnia 1945, CAW, Szt. Gł., 77, s. 109.

³⁵ Rozkaz nr 21 Szefa Oddz. Mob. i Uzup. WP, CAW, SMiU, t. 933, s. 49.

³⁶ Rozkaz nr 33 Szefa Oddz. Mob. i Uzup. WP, CAW, SMiU, t. 752, s. 39.

³⁷ Rozkaz nr 51 Szefa Oddz. Mob. i Uzup. WP z 14 kwietnia 1945, CAW, Szt. Gł., 77, s. 96.

³⁸ CAW, SMiU, 1025, s. 2.

³⁹ CAW, III—1—1390, s. 164—181.

⁴⁰ Tamże.

bowano rozwiązywać przez wyznaczanie oficerów młodszych na wyższe stanowiska i weryfikację (przez specjalnie do tego powoływane komisje) podoficerów na niższe stanowiska oficerskie⁴¹.

Dowództwa poszczególnych okręgów wojskowych w coraz pełniejszej mierze przejmują zadania wojskowej administracji oraz zaopatrzenia sanitarnego, materiałowego, finansowego i technicznego tych jednostek, które znajdowały się na ich terenach. Początkowo oczywiście podległość ta jest raczej formalna i zadania rejestracji, mobilizacji, poboru, uzupełnień w dużym stopniu spoczywają jeszcze na Szefostwie Mobilizacji i Uzupełnień. W miarę jednak rozwoju własnej kadry, ulepszania organizacji pracy w dowództwach i sztabach rola okręgów wojskowych staje się coraz bardziej istotna, zwłaszcza gdy jeszcze w pierwszej połowie 1945 r. podporządkowano okręgom obok Rejonowych Komend Uzupełnień także punkty przesyłkowe oraz jednostki zapasowe, stacjonujące na terenach OW. Ponadto w okręgach wojskowych zorganizowano 6 szpitali okręgowych, 3 szpitale garnizonowe⁴², 37 rejonowych zarządów kwaterunkowo-budowlanych⁴³, etatowe komendy garnizonowe w Warszawie i Lublinie⁴⁴, sądy i prokuratury okręgowe oraz garnizonowe (w Poznaniu, Toruniu, Chełmie, Przemyślu, Siedlcach, Białymstoku, Warszawie)⁴⁵, sądy i prokuratury Dyrekcji Kolei Państwowych (Warszawa, Łódź, Katowice, Poznań, Bydgoszcz, Gdańsk, Kraków, Lublin)⁴⁶ oraz okręgowe punkty przesyłkowe (w Poznaniu, Krakowie, Toruniu i Łodzi)⁴⁷.

W praktyce dnia codziennego precyzował się zasięg terytorialny poszczególnych OW oraz kompetencje ich dowództw.

Szczególnie istotny był tutaj rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 0283 z 25 maja 1945 regulujący sprawę podziału kompetencji między dowódcami OW a dowódcą 2 armii WP. „W związku z obsadzeniem — czytamy w rozkazie — przez jednostki 2 Armii Polskiej linii rzeki Odra z zadaniem nieprzepuszczenia ludności niemieckiej na wschód od Odry rozkazują:

1. Wszystkie formacje i jednostki wojskowe rozlokowane na linii rzeki Odry i na wschód od niej na głębokości do 50 km, pełniące służbę ochronną na zachodniej granicy Rzeczypospolitej przechodzą pod dowództwo dowódcy 2 armii gen. broni Świerczewskiego.

2. Wszystkie formacje ochrony wewnętrznej, RKU oraz inne instytucje wojskowe o charakterze administracyjnym podlegają Dowódcom Okręgów Wojskowych. Wszelkie sprawy wojskowe o charakterze wewnątrzadministracyjnym regulowane są rozkazami odnośnych Dowódców Okręgów Wojskowych”⁴⁸. Po zakończeniu działań wojennych istniały w dalszym ciągu dowództwa 1 i 2 armii, co było uzasadnione zwłaszcza potrzebą ochrony granic państwowych. Mimo trwania tej pozostałości wojennej organizacji sił zbrojnych, jak i wielu innych elementów

⁴¹ Tamże.

⁴² CAW, III—1—76, rozkaz ND WP nr 30/org. z 6 lutego 1945.

⁴³ Tamże, rozkaz ND WP nr 49/org. z 11 marca 1945.

⁴⁴ Tamże, rozkaz ND WP nr 37/org. z 28 lutego 1945.

⁴⁵ Tamże, rozkaz ND WP nr 96/org. z 19 kwietnia 1945.

⁴⁶ Tamże, rozkaz ND WP nr 27 z 17 marca 1945.

⁴⁷ Tamże, rozkaz ND WP nr 74/org. z 4 kwietnia 1945.

⁴⁸ CAW, III—1—1, s. 174.

wojennej struktury Wojska Polskiego, będących jeszcze przez wiele miesięcy typowym zjawiskiem organizacyjnym, można stwierdzić, że już w pierwszych tygodniach po zakończeniu działań wojennych stworzono realne podstawy do przejścia wojska na stopę pokojową. Władze naczelne wojska miały już rozbudowaną strukturę organizacyjną w stopniu wykraczającym zasadniczo poza ramy instytucji związku operacyjnego okresu wojny⁴⁹. Utworzona została sieć okręgów wojskowych obejmująca cały obszar kraju, określone zostały ogólne kompetencje i zakres działania dowództw OW, sformowano pierwsze jednostki według nowych, pokojowych etatów. Zapewniono też ochronę granic oraz względny ład i bezpieczeństwo wewnętrzne kraju. Ponadto w dalszym ciągu tworzone jednostki obsługi, precyzowano skład i dyslokację dowództw Okręgów Wojskowych i podległych jednostek. Początkowo siedzibą dowództwa Pomorskiego OW był Toruń, a następnie Gdańsk. Ze względu na podjętą rozbudowę Marynarki Wojennej RP Dowództwo OW przeniesiono do Koszalina i ostatecznie do Bydgoszczy. Dowództwo Śląskiego OW zlokalizowano początkowo w Katowicach, a następnie przeniesiono do Wrocławia⁵⁰.

Rozwój organizacyjny i terytorialny administracji wojskowej w drugiej połowie 1945 r.

Dalsze istotne przedsięwzięcia w rozwoju administracji wojskowej przynosi rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 0213/Org. z 21 sierpnia 1945 określający w nowej sytuacji państwa zasięg terytorialny działalności poszczególnych Rejonowych Komend Uzuppełnień⁵¹, a jego realizacja była możliwa przy szybkim umacnianiu się i coraz większej prężności młodego aparatu dowództw OW.

Rozkaz nakazywał sformować na Ziemiach Zachodnich i Północnych do 15 września 1945 36 Rejonowych Komend Uzuppełnień kategorii I, II, III i IV, a 58 Rejonowych Komend Uzuppełnień istniejących już na obszarze państwa — zreorganizować, tworząc z nich 86 Rejonowych Komend Uzuppełnień o zasięgu terytorialnym uwzględniającym granice województw i okręgów wojskowych. Określono również odpowiadające randze poszczególnych RKU kategorie od I do IV.

Rozkaz ND WP 0213/org. przewidywał zakończenie organizacji Rejonowych Komend Uzuppełnień na Ziemiach Zachodnich i Północnych do 15 września, a reorganizację istniejących i sformowanie nowych RKU

⁴⁹ W pierwszej połowie 1945 r. sformowano I Wiceministerstwo Obrony Narodowej (CAW, SG, 394, s. 154), w czerwcu 1945 r. podjęto pokojową reorganizację Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP (CAW, MON, 606, s. 412), w lipcu 1945 r. podjęto organizowanie III Wiceministerstwa Obrony Narodowej (CAW, Gł. Kwat. 606, s. 241—254), rozpoczęto pokojową reorganizację dowództw w pionie operacyjnym WP (CAW, III—1—249, s. 2), Oddziału Personalnego WP (CAW, MON, 606, s. 241), w październiku 1945 r. przemianowano I Wiceministerstwo Obrony Narodowej na II Wiceministerstwo. I Wiceministerstwo skupiało następujące instytucje centralne: GZPW WP, GZ Informacji, Służbę Sprawiedliwości i III Wiceministerstwo ON (tamże, s. 419).

⁵⁰ CAW, III—1—36, s. 175.

⁵¹ CAW, Szt. Gł., 199, s. 465—466.

w starych granicach państwa do 15 października 1945. Takie zróżnicowanie terminów było z państwowego i wojskowego punktu widzenia ze wszech miar słuszne, choćby ze względu na pilną potrzebę organizacji administracji wojskowej na nowo wyzwolonym terytorium. Tak więc proces organizacji sieci Rejonowych Komend Uzupełnień znacznie zwiększający zasięg działania dowództw Okręgów został w początkowej swej fazie zakończony.

Stworzono zatem sieć 122 RKU, a podstawowe założenia pracy wewnętrznej precyzowane w ciągu 1945 r. zarysowano jeszcze na długo przed zakończeniem działań wojennych. W myśl „Instrukcji nr 1” poszczególne komórki RKU prowadziły następujące prace:

— Ewidencja personalna i ewidencja zasobów ludzkich z uwzględnieniem roczników, rodzajów broni, stopni wojskowych, specjalności wojskowych i zawodów cywilnych, wykształcenia wojskowego i wykształcenia cywilnego, w oparciu o wiarygodne dowody i przy ciągłej ich aktualizacji. Prowadzenie kartotek statystycznych, wykazów statystycznych zasobów wg rodzajów broni i roczników, przy uwzględnieniu list imiennych rezerwistów powołanych do czynnej służby wojskowej, kontroli stawiennictwa, odroczeń i reklamacji, ewidencji dezertów, itp.

— Prowadzenie według powiatów ksiąg ewidencyjnych koni, wozów i uprzęży zdalnych do użytku wojskowego z podziałem w rejestrze koni na kategorie wojskowe⁵².

Jeśli do tego dodamy prowadzone przez RKU prace nad wcielaniem do wojska, czasochłonne prace związane z przeniesieniem roczników do rezerwy, obraz olbrzymiego wysiłku tych jednostek administracji wojskowej będzie pełny. Tym bardziej, że zaczynało wprost z niczego. Choć aparat RKU zdał trudny egzamin, mimo dotkliwego braku wyspecjalizowanych kadr i ciężkich warunków okresu wojny i bezpośrednio po wojnie, to jednak w wielu jego ogniwach nie ustrzeżono się istotnych braków, zaniedbań, słabości. Częste kontrole ze strony poszczególnych komórek Naczelnego Dowództwa WP i okręgów niejednokrotnie alarmowały o zaniedbaniach w pracy Rejonowych Komend Uzupełnień. Krytykowano nienależyte prowadzenie ewidencji podlegających obowiązkowi służby wojskowej, nieprawidłowości w rozpatrywaniu reklamacji itp. Rozkaz nr 0139 Naczelnego Dowódcy WP z 3 lipca 1945 nakazywał nawet przekazanie odpowiednim jednostkom wojskowym bądź Urzędowi Ziemskim gospodarowanych przez RKU majątków ziemskich. Odciągały one bowiem uwagę komendantów RKU i ich zastępców do spraw politycznych od spraw leżących w zakresie działania jednostek⁵³.

Struktura organizacyjna Rejonowych Komend Uzupełnień ukształtowana we wrześniu 1945 r. przetrwała do stycznia roku następnego, kiedy to zgodnie z rozkazem ND WP nr 010/org. z 14 stycznia 1946 RKU I kategorii liczyło 14 wojskowych i 14 pracowników cywilnych; RKU II kategorii — 11 wojskowych i 5 pracowników cywilnych; RKU III kategorii 11 wojskowych i 5 pracowników cywilnych; a RKU IV kategorii 9 wojskowych i 5 pracowników cywilnych⁵⁴.

⁵² CAW, Gł. Kwat., 606, s. 255—265.

⁵³ Na podstawie instrukcji nr 1/M-Org./III dla RKU, CAW, III—1—164, s. 82—86.

⁵⁴ CAW, III — 1101—65—8, s. 20—21.

Ostatnie już zmiany reorganizacyjne w Rejonowych Komendach Uzupełnień wprowadzone zostały na podstawie rozkazu MON nr 0140, który polecał do 20 maja 1947 obsadzić RKU według nowych etatów⁵⁵.

Równoległe z rozwojem sieci RKU w 1945 r., biorąc za punkt wyjścia podział terytorium kraju na województwa, określono nową strukturę administracji wojskowej także w odniesieniu do okręgów. Kraj podzielono na siedem Okręgów Wojskowych, jak następuje:

Pomorski OW	— z siedzibą w Koszalinie, w granicach województwa gdańskiego i szczecińskiego;
Poznański OW	— z siedzibą w Poznaniu, w granicach województwa poznańskiego i pomorskiego;
Śląski OW	— z siedzibą w Katowicach, w granicach województwa wrocławskiego i śląskiego;
Krakowski OW	— z siedzibą w Krakowie, w granicach województwa rzeszowskiego i krakowskiego;
Łódzki OW	— z siedzibą w Łodzi, w granicach województwa łódzkiego i kieleckiego;
Warszawski OW	— z siedzibą w Warszawie, w granicach województwa warszawskiego, białostockiego i okręgu mazurskiego;
Lubelski OW	— z siedzibą w Lublinie, w granicach województwa lubelskiego ⁵⁶ .

Snop światła na istotę określenia zasięgu terytorialnego administracji wojskowej rzucił nieco później Naczelnny Dowódca WP marszałek Michał Żymierski w publikacji prasowej: „Tworzymy jeden okręg na dwa województwa, ażeby nie rozbudowywać zbytnio aparatu wojskowego i zaoszczędzić państwu wydatków. Z tych samych względów znieśliśmy też dwutorowość w samej organizacji Wojska. Dowództwa Okręgów Wojskowych, powstałe na miejsce DOK, mają nie tylko charakter administracyjny, ale są rzeczywistymi, wyposażonymi w pełnię władzy wojskowej dowództwami wszystkich garnizonów, jednostek i oddziałów, stacjonujących na podległych im terenach⁵⁷.”

Powyższe stwierdzenie nie grzeszy całkowitą precyzją sformułowania. W istocie łączenie w dowództwach OW funkcji administracyjnych i operacyjnych nie było podyktowane li tylko potrzebą oszczędnego gospodarowania w ramach przyznaných środków finansowych i możliwości etatowo-organizacyjnych, lecz przede wszystkim przyjęciem słusznych założeń doktrynalnych. Realizowana później z całą konsekwencją w latach 1946—1947 tendencja łączenia w działalności dowództw OW także funkcji operacyjnych jest przykładem sięgnięcia po najlepsze wzo-

⁵⁵ CAW — III — 11017—65—6, s. 338. W związku z przeprowadzoną w maju—lipcu 1947 r. rejestracją roczników poborowych oraz przewidzianą demobilizacją szeregowych starszych roczników, reorganizacja etatowa według rozkazu nr 0140/org. przesunięta została do 31 lipca 1947. Por. zarządzenie org. MON nr 025/org. z 9 czerwca 1947.

⁵⁶ Rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 0208/org. z 22 sierpnia 1945, CAW, Szł. Gł., 62, s. 377.

⁵⁷ „Polska Zbrojna” z 3 listopada 1945.

ry przyjęte przez nowoczesne armie. Bezpośrednio przed wybuchem wojny niemieckie dowództwa okręgów wojskowych stały się podstawą do formowania dowództw armii, a w Związku Radzieckim nawet dowództw frontów. Mieliśmy też pouczające rodzime doświadczenia. Do 1926 r. dowództwa okręgów korpusów były pełnoprawnymi pod każdym względem przełożonymi wszystkich jednostek, oddziałów i instytucji wojskowych na ich terenie. Następnie jednak pozostawiono dowództwom OW wyłącznie funkcje administracyjne, koordynacji wyszkolenia, nie przewidywano natomiast ich użycia do dowodzenia na wypadek wojny. Praktyka ta uniemożliwiła w warunkach pokoju zgranie dziesięciu istniejących dowództw okręgów korpusów jako przyszłych dowództw operacyjnych. Tego błędu nie powtórzyła kształtująca się polska doktryna wojenna lat 1945—1947⁵⁸.

Jednocześnie z nowym podziałem terytorialnym przeformowano Okręgi według nowych etatów czasu pokojowego. Dowództwa Okręgów Wojskowych Warszawskiego, Łódzkiego, Krakowskiego i Pomorskiego przeniesione zostały na etat 1/46 I kategorii o stanie osobowym 353 wojskowych i 106 kontraktowych, dowództwo Lubelskiego Okręgu na etat 1/46 II kategorii o stanie osobowym 293 wojskowych i 71 kontraktowych. Przeformowanie dowództwa Poznańskiego OW oraz utworzenie Śląskiego OW powierzono dowócom 1 i 2 armii WP, a reorganizację Pomorskiego OW — dowódcy 1 korpusu piechoty⁵⁹.

Obydwa rozkazy 0213/org. i 0208/org. stanowią istotne elementy uporządkowania i sprecyzowania spraw związanych z dostosowywaniem sieci administracji wojskowej do struktury terytorialnej kraju, a także dostosowaniem tej sieci do nowych potrzeb obronności bezpośrednio po wojnie. Rozkaz 0208/org. jest już stosunkowo daleko sięgającym odbiciem koncepcji wchodzenia wojska w okres pokojowy, wiąże bowiem przechodzenie Okręgów Wojskowych na etaty czasu pokojowego z likwidacją dowództw 1 i 2 armii WP oraz 1 korpusu piechoty. Likwidacja tych dowództw była niezbędna również ze względu na wykorzystanie ich składu osobowego oraz oddziałów obsługi specjalnej, jednostek i instytucji zaopatrzenia w okręgach Śląskim i Poznańskim, a składu osobowego dowództwa 1 korpusu piechoty w Pomorskim OW. Były to w zasadzie jedyne rezerwy kadrowe mające niezbędne minimum przygotowania zawodowego.

W dalszej konsekwencji rozkaz 0208/org. był podstawą do przejęcia przez Okręgi zaopatrzenia jednostek wojskowych i formacji stacjonujących w zasięgu terytorialnym poszczególnych OW, co miało się odbywać w oparciu o plan, do którego opracowania i przedłożenia w terminie do

⁵⁸ Por. szersze omówienie tego problemu E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936—1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1964.

⁵⁹ We wrześniu 1945 r. dowódca 1 armii WP, gen. Stanisław Popławski, podjął formowanie dowództwa Śląskiego OW, przeformowanie jednostek niezbędnych do sprawnego funkcjonowania dowództwa okręgu — jednostek obsługi, zaopatrzenia i bezpieczeństwa. Te poczynania znajdują odbicie w rozkazie dowódcy 1 armii WP nr 388/KG z 1 września 1945, będącym zarządzeniem wykonawczym do rozkazu nr 0208 z 22 sierpnia 1945 CAW, 1 AWP, 168, s. 40. 12 września 1945 ukazał się także rozkaz Dowódcy 2 armii WP, gen. Karola Świerczewskiego, precyzujący przedsięwzięcia zmierzające do przeformowania dowództwa poznańskiego OW. Por. CAW, 2 AWP, 171, s. 161.

25 sierpnia 1945 został zobowiązany przez Naczelnego Dowódcę Główny Kwatermistrz WP. Rozkaz 0208/org. jest też punktem wyjściowym do przekazania dowództwom okręgów wszystkich jednostek stacjonujących na terenie danego OW. Szef Sztabu Generalnego WP zobowiązany został do przedstawienia Naczelnemu Dowódcy WP w terminie do 30 sierpnia 1945 planu rozdziału jednostek i formacji wojskowych na poszczególne okręgi. Samo zaś przekazanie jednostek poszczególnym okręgom uzależnione zostało od zakończenia prac nad ich sformowaniem. U podstaw tych zastrzeżeń leżała troska o to, ażeby okręgi podejmowały nowe, istotne funkcje w sposób nie powodujący zakłóceń w funkcjonowaniu aparatu zarządzającego i zaopatrującego wojsko, przy jednoczesnym zapewnieniu bezpieczeństwa granic państwowych.

Rozkaz 0208/org. przewidywał ponadto podporządkowanie okręgów wojskowych Ministrowi Obrony Narodowej, a w sprawach fachowych i specjalnych — Szefowi Sztabu Generalnego i Wiceministrom Obrony Narodowej⁶⁰.

Wzrost roli okręgów wojskowych, przechodzenie od zadań administracyjnych także do funkcji operacyjnych

W 1945 r. stworzone zostały podstawy do przejścia przez okręgi wojskowe stacjonujących na terenie całego kraju jednostek i formacji, a rozbudowywany w oparciu o nowe etaty czasu pokojowego aparat okręgów w coraz większym stopniu mógł sprostać tym nowym zadaniom. Wraz z formowaniem i reorganizacją Dowództw Okręgów Wojskowych następuje z jednej strony formowanie oddziałów i jednostek obsługi i bezpieczeństwa, z drugiej zaś realizacja szeregu przedsięwzięć zmierzających do rozformowania jednostek zbędnych w okresie pokojowym⁶¹.

Bez likwidacji zbędnych jednostek i instytucji wojskowych i wykorzystania zwolnionej w ten sposób najcenniejszej kadry nie byłoby możliwe przeprowadzenie względnie sprawnej pokojowej organizacji dowództw okręgów i ich jednostek obsługi oraz umacnianie dołowej administracji wojskowej — sieci Rejonowych Komend Uzupełnień.

Przejście przez okręgi wojskowe dowództwa nad wszystkimi stacjonującymi w ich zasięgu terytorialnym jednostkami, instytucjami i zakładami wojskowymi odbyło się na podstawie rozkazu Naczelnego Dowódcy WP nr 00510 z 5 września 1945⁶². Włączył on w system struktu-

⁶⁰ Okręgi wojskowe podporządkowane były przedtem I wiceministrowi Obrony Narodowej, co w pełni odpowiadało ich wyłącznie administracyjnym funkcjom. Nowy system podporządkowania nastąpił — jak się wydaje — w związku z ukształtowaniem się nowej roli okręgów wojskowych przechodzących od zadań administracyjnych również i do funkcji operacyjnych.

⁶¹ Z myślą o tworzeniu warunków do pełnienia powyższych funkcji rozkaz nr 0208 nakazuje dowódcom okręgów wojskowych oraz dowódcom 1 i 2 armii WP formować oddziały i jednostki spełniające zadania obsługi i ubezpieczenia. Przy ich formowaniu wykorzystano rozformowane kompanie ochrony dowództwa armii, samodzielne kompanie samochodowe, magazyny, składy, warsztaty i ambulanse armijne. Por. rozkaz dowódcy 1 WDP nr 0388/K.G. w wykonaniu rozkazu ND WP nr 02089/org. z 22 sierpnia 1945, CAW, 1 ANP, 1968, s. 40.

⁶² CAW, Szt. Gen., 315, s. 1—33; CAW, III—1101—65—4; s. 58—64.

ralny okręgów wojska operacyjne, podporządkowane przedtem dowództwom 1 i 2 armii WP. Był to istotny krok naprzód w przechodzeniu wojska na stopę pokojową, wzmacniający zasadniczo wagę i rolę okręgów w systemie organizacyjnym Sił Zbrojnych⁶³.

Dowództwom okręgów wojskowych podporządkowane zostały różnego charakteru jednostki wszystkich niemal rodzajów wojsk i służb. Rozkaz nr 00510 nie precyzuje ściśle, w jakim stosunku do poszczególnych szefostw i dowództw pozostają jednostki specjalistyczne (artyleria, łączność, samochodowe, szkoły itp.) podporządkowane okręgom. Z jego treści wynika jednak, że zależność tych jednostek od okręgów ma charakter administracyjny. Zanim to jasno określa osobne akta, będą istniały nieporozumienia, potęgowane często brakiem właściwej jeszcze kultury pracy sztabów⁶⁴. Liczną korespondencję na ten temat zakończył wreszcie rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 029/III z 18 stycznia 1946⁶⁵. W myśl tego rozkazu wszystkie jednostki podległe Sztabowi Generalnemu WP, dowództwom rodzajów wojsk i szefostw służb zostały podporządkowane dowództwom OW, na terenie których stacjonują pod względem:

- porządku wewnętrznego obowiązującego na terenie danego OW,
- pełnienia służby garnizonowej (z wyłączeniem jednostek lotnictwa);
- gospodarki materiałowej i finansowej;
- przygotowania do udziału w paradach wojskowych i świętach narodowych;
- przygotowań mobilizacyjnych (stan, sprawność, wyposażenie);
- pomocy sanitarnej i weterynaryjnej.

Dowódcy jednostek zobowiązani zostali do przesyłania Okręgowi nakazanych przez dowódcę OW sprawozdań oraz odpisów sprawozdań kierowanych do określonych dowódców rodzajów wojsk i szefów służb.

Dowódcy OW korzystając z powyższych uprawnień nie zostali jednak upoważnieni do jakichkolwiek przesunięć personalnych w tych jednostkach bądź zmian w programach wyszkolenia. Kompetencje te pozostały podobnie jak dotychczas w gestii dowództw rodzajów wojsk i szefostw służb.

Realizacja rozkazu nr 00510 wymagała kompleksowo pojętych rozwiązań. Formuje się dopiero Śląski i reorganizują Poznański i Pomorski Okręgi Wojskowe. Trzeba je uczynić sprawnymi funkcjonalnie, zapewnić właściwy system ochrony granic, ściślej sprecyzować zasady organizacyjne i zakres kompetencji dowództw OW w nowych warunkach organizacyjnych wojska.

W drugiej połowie września 1945 r. następuje natężenie prac związanych z przechodzeniem wojska na etaty pokojowe. Okręgi przejęły jednostki znajdujące się w trakcie rozformowywania oraz te których rozformowanie przewidziano do końca 1945 r. Reorganizowano jednostki na

⁶³ Rozkaz ND WP nr 00510 w nawiązaniu do rozkazu nr 0208 z 22 sierpnia 1945 nakazuje dowódcom OW być gotowymi w czasie do 25 września 1945 do objęcia „pod wszystkimi względami” dowództwa nad jednostkami i oddziałami.

⁶⁴ Por. Materiały z odprawy wyższych dowódców w dniu 22—23 października 1945, CAW, 555—1—390, s. 164—181.

⁶⁵ CAW, 252/465, s. 2. Sprawy te znalazły również odbicie w rozkazie nr 09 III Wiceministerstwa z 24 stycznia 1946, CAW, 1706/465, s. 24.

podstawie etatów pokojowych, formowano nowe jednostki niezbędne w nowym systemie organizacyjnym dla zabezpieczenia sprawnego funkcjonowania dowództw OW. Rozpoczęto formowanie przy okręgach wojskowych (Pomorskim, Śląskim, Krakowskim, Lubelskim i Warszawskim) okręgowych poligonów artyleryjskich⁶⁶.

Wcześniej, bo z 22 sierpnia 1945 r., rozkaz nr 0208/org. był podstawą do formowania przy dowództwie artylerii i dowództwach OW sekcji zaopatrzenia artyleryjskiego (uzbrojenia). Zgodnie z nim zreformowano oddział zaopatrzenia artyleryjskiego 2 armii WP na sekcję zaopatrzenia artyleryjskiego okręgów wojskowych Pomorskiego i Poznańskiego, oddział zaopatrzenia artyleryjskiego 1 armii WP na sekcję zaopatrzenia artyleryjskiego okręgów wojskowych Śląskiego i Krakowskiego.

W całości prac związanych z reorganizacją istniejących i formowaniem nowych jednostek rola okręgów zmienia się dość istotnie. W pierwszych miesiącach po wyzwoleniu udział okręgów w tych pracach jest stosunkowo nieduży, istotna zaś rola nie tylko koordynująca, ale i wykonawcza, przypada poszczególnym komórkom organizacyjnym I Wiceministerstwa Obrony Narodowej, a na samym wiceministrze spoczywa odpowiedzialność za przeprowadzenie określonych przedsięwzięć. Tak było jeszcze przy reorganizacji 2, 14 i 15 dywizji piechoty w październiku 1945 r.⁶⁷ Ale już przy przenoszeniu 5, 6, 7, 10, 11, 12 i 13 dywizji piechoty w listopadzie 1945 r. na etaty czasu pokojowego odpowiedzialnymi za realizację regulującego to przedsięwzięcie rozkazu ND WP czyni się wyraźnie właściwych dowódców OW. Reorganizację w tym wypadku przeprowadzają okręgi samodzielnie, a funkcje I wiceministerstwa sprowadzone zostały do ogólnej koordynacji prac i do nadzoru⁶⁸. Wynikało to z rzeczywistej roli, jaką w nowych warunkach spełniać zaczęły okręgi wojskowe.

Zmieniły się również zadania w zakresie dowodzenia i kierowania operacjami przeciwko zbrojnym oddziałom reakcyjnego podziemia. W odniesieniu np. do 3, 8 i 9 dywizji piechoty, zaangażowanych w 1945 r. w walkach na Lubelszczyźnie i Rzeszowszczyźnie, funkcje zwierzchnie pod względem operacyjnym sprawował Sztab Generalny, a nie dowództwa OW. W istocie 8 i 9 DP działały samodzielnie, bez żadnego kierownictwa ze strony Dowództwa Krakowskiego OW. Podobnie 3 DP, odebrana od swego okręgu w Lublinie i przerzucona do województwa rzeszowskiego, pozostawiona została sama sobie. Ostatecznie więc za walkę z UPA odpowiadali dowódcy wymienionych dywizji, a dowódcy OW i ich sztaby w Lublinie i Krakowie były od niej zwolnione. Sytuacja ulegać zaczęła zmianie już na początku 1946 r., gdy w styczniu Sztab Generalny WP wysunął sprawę obarczenia dowództw OW i ich sztabów obowiązkiem kierowania walką z oddziałami zbrojnymi podziemia politycznego⁶⁹.

Tworzenie, nowego, pokojowego systemu administracji wojskowej — okręgów wojskowych przy likwidacji dowództw 1 i 2 armii WP wymagało nowej organizacji systemu zabezpieczenia granic państwa. Jak wia-

⁶⁶ Rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 0236/org. z 8 września 1945, CAW, Szt. Gł., s. 470—474.

⁶⁷ Por. CAW, rozkazy org. ND WP, 606, s. 417.

⁶⁸ Por. CAW, MON, 606, s. 433.

⁶⁹ Por. opracowany przez Sztab Generalny WP dokument pt. „Rozważania o walce z bandytyzmem”, który w całości poświęcono ocenie dotychczasowych działań przeciwko UPA. CAW, prot. 228/465, s. 83—84.

domo, z chwilą zakończenia wojny jednostki wchodzące w skład 2 armii WP, a zwłaszcza jej związki taktyczne piechoty, zostały skierowane do ochrony zachodnich i południowych granic kraju. Także związki 1 armii WP, które przez pewien okres wchodziły w skład radzieckich wojsk okupacyjnych, skierowano do pełnienia służby granicznej. Takie rozwiązanie było słuszne w owym czasie, obydwie bowiem armie były jedyną zorganizowaną siłą, która mogła być niezwłocznie użyta do tego celu. W nowej strukturze organizacyjnej przewidującej likwidację dowództw 1 i 2 armii WP podjęto formowanie Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza podporządkowanego I Wiceministrowi ON⁷⁰, a w okręgach wojskowych w terminie do 1 listopada 1945 wydziałów służby pogranicza oraz oddziałów ochrony pogranicza. W końcu 1945 r. i w pierwszych miesiącach 1946 r., opierając się głównie na okręgach wojskowych, stworzone zostały podstawy nowoczesnego systemu ochrony granic, rozwijanego i doskonalonego w latach 1946—1947. Od doraźnych form ochrony granic na najbardziej zagrożonych kierunkach⁷¹ nastąpiło przejście do systemu ciągłej, stałej ochrony granic państwowych. Okręgi wojskowe kierowały ochroną granic za pośrednictwem Wydziałów WOP w dowództwach OW. O wszystkich też sprawach związanych z działalnością Wojsk Ochrony Pogranicza w czasie pokoju i wykorzystania WOP na wypadek wojny decydowały władze wojskowe: na szczeblu centralnym Ministerstwo Obrony Narodowej (Departament WOP) a w skali okręgu — dowództwa OW (z wyjątkiem spraw specjalistycznych rozwiązywanych w układzie Departament WOP — Wydział WOP). Wraz ze zmianą charakteru pracy WOP, odchodzących coraz bardziej od wojskowych do specjalistycznych form ochrony granic, narastały warunki do przejścia Wojsk Ochrony Pogranicza pod bezpośrednie kierownictwo Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego⁷².

W końcu 1945 r. po likwidacji dowództw 1 i 2 armii WP i reorganizacji Wojsk Ochrony Pogranicza okręgi wojskowe zaczęły sprawować bezpośrednie zwierzchnictwo nad jednostkami wojskowymi stacjonującymi na administrowanym przez nich terytorium. Kierowane przez właściwe wiceministerstwa ON, przejmowały wszelkie zadania mobilizacyjne i zaopatrzeniowe. Sztab Generalny pozostawił dla siebie operacyjne kierownictwo jednostkami Wojska Polskiego przejawiające się w okresie pokoju m. in. w decydowaniu o równomiernym, zgodnym z potrzebami obronności rozmieszczaniu wojsk na terenie kraju.

Utworzenie w końcu 1945 r. siedmiu okręgów wojskowych oznaczało ustalenie struktury terytorialnej administracji wojskowej. Jej ostateczne sprecyzowanie i dostosowanie do potrzeb powojennych traktować należy jako zakończenie trwającego przez długie miesiące procesu. Ziemię Północne i Zachodnie podzielono początkowo tylko orientacyjnie, a dopiero po stopniowej likwidacji radzieckich komend w końcu 1945 r., faktycznie przekazano je w administrowanie dowództwom OW.

⁷⁰ Rozkaz ND WP nr 0245/org. z 13 września 1945, CAW, Szt. Gł., 62, s. 475. Dla formowania Wojsk Ochrony Pogranicza wykorzystano skład osobowy 1 i 2 armii WP, reorganizowanych szkół oficerskich i podoficerskich oraz rozformowanych pułków zapasowych.

⁷¹ Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych służbę w ochronie granic państwowych pełniły frontowe związki taktyczne. Strzeżono przede wszystkim granicy zachodniej i południowej, wschodnią natomiast granicę ochraniały po radzieckiej stronie jednostki służby pogranicza ZSRR.

⁷² Nastąpiło to na podstawie decyzji rządu z 1 stycznia 1949.

Organizacja, charakter i działania organów administracji wojskowej w końcu 1945 i 1946 r.

Wraz z precyzowaniem się zasięgu terytorialnego okręgów i podległości stacjonujących na ich terytorium jednostek wojskowych wykształca się też organizacja, zakres i charakter działania organów administracji wojskowej. Szczególnym tego wyrazem i odbiciem jest wprowadzona 15 grudnia 1945 przez Naczelnego Dowódcę WP obowiązująca naczelne władze wojskowe, szefostwa służb, dowództwa rodzajów wojsk i okręgów „Instrukcja o organizacji i zakresie działania okręgów wojskowych”⁷³. Stanowi ona istotny krok naprzód, wyznaczając okręgowi wojskowemu nie tylko administracyjną, ale także samodzielną operacyjną rolę jako organu dowodzenia wojskami zarówno w czasie pokoju, jak i wojny (podkreślenie moje — K.F.). Instrukcja traktuje okręg jako administracyjne, polityczne i gospodarcze centrum zajmujące się przygotowaniem rezerw ludzkich i środków materialnych dla potrzeb wojny.

Instrukcja precyzuje też obowiązki i prawa dowódcy okręgu. Jest on odpowiedzialny wobec ministra Obrony Narodowej za wyszkolenie składu osobowego okręgu, jego stan moralno-polityczny i dyscyplinę, szkolenie rezerw osobowych, stan uzbrojenia i zaopatrzenia podległych wojsk, szkolenie i przygotowanie jednostek, sztabów do działań na wypadek wojny, szkolenie ludności cywilnej i przygotowanie terenu okręgu do potrzeb wojny w zakresie mobilizacji personalnej i materiałowej oraz gospodarczym.

Instrukcja nie wnosi już nic nowego do postanowień wcześniejszych w sprawach administrowania jednostkami stacjonującymi na terenie okręgu, a znajdującymi się w bezpośredniej dyspozycji Sztabu Generalnego WP, dowódców rodzajów broni i szefostw służb. Precyzuje natomiast zakres obowiązków poszczególnych komórek organizacyjnych sztabów OW w tej sprawie.

Od tego czasu zakres praw i obowiązków nie uległ w 1946 r. zmianom. Niemniej jednak dalsze postępy pokojowej organizacji wojsk, szerszy niż przed rokiem zakres obowiązków dowództw OW zakładają konieczność zmian w strukturze i organizacji pracy okręgów wojskowych. Na podstawie zarządzenia ND WP nr 01248/org. z 29 listopada 1946 opracowany został projekt nowej „instrukcji o organizacji i zakresie działania Okręgów Wojskowych”. Projekt ten opracowany z udziałem szefa OW III, gen. bryg. S. Nossa, został 28 grudnia 1946 wraz z poprawkami i uzupełnieniem Sztabu Generalnego WP przedłożony Naczelnemu Dowódcy WP do zatwierdzenia⁷⁴. Ukierunkowanie pracy dowództw OW, tendencje rozwojowe okręgu, jakim hołdowało ND WP i wynikające stąd założenia doktrynalne znalazły w owym dokumencie pełny wyraz. Okręgowi Wojskowemu wyznaczona została rola „samodzielnego, operacyjno-administracyjnego organu dowodzenia podległymi mu wojskami w czasie pokoju i wojny” (podkreślenie moje — K.F.). Dowództwo okręgu wojskowego stanowiło centralny ośrodek administracyjny, polityczny i gospodarczy w zakresie przygotowań rezerw ludzkich, zwierzęcych i środków materialnych niezbędnych do prowadzenia wojny.

⁷³ CAW, 252/465, s. 7—36.

⁷⁴ CAW, III — Oddz. Org. Mob. Szt. Gen. WP — 553/465, s. 1—12.

Sprecyzowany został zakres praw i obowiązków dowódcy okręgu. Jest on odpowiedzialny wobec ministra Obrony Narodowej za szkolenie podległych mu dowódców, sztabów i wojsk do działań na wypadek wojny, zabezpieczenie ich wysokiego poziomu polityczno-moralnego, dyscypliny, gotowości bojowej, a także gotowości mobilizacyjnej okręgu. Sprawuje pieczę nad warunkami materialnymi i stanem zdrowotnym ludzi oraz zdrowotnością pogłowia końskiego i bydła. Zabezpiecza wysoki stan ewidencji ludzi, zwierząt, uzbrojenia i sprzętu bojowego, zapewnia zgodną z przepisami eksploatację i konserwację posiadanego uzbrojenia i sprzętu, troszczy się o właściwy stan i uzupełnienie materiałowych zapasów mobilizacyjnych. We współpracy z właściwymi organami państwowymi prowadzi prace mobilizacyjne i szkoleniowe przygotowujące ludność cywilną do celów wojny.

Sprecyzowany został również zakres prac i obowiązków oraz kompetencje poszczególnych komórek owego, dość rozbudowanego organizmu kierowniczego wobec podległych instytucji i jednostek wojskowych. Uregulowany został też charakter tej podległości. Dowódcy OW podlegały bezpośrednio wchodzące organicznie w skład okręgu jednostki, instytucje i zakłady wojskowe. Natomiast oddziały i instytucje wojskowe rozlokowane na terenie poszczególnych okręgów, a pozostające bezpośrednio w dyspozycji wojskowych władz centralnych podlegały dowódcy OW tylko pod względem porządku wewnętrznego, służby garnizonowej, zaopatrzenia, mobilizacji (w ramach wytycznych władz naczelnych), obsługi sanitarnej i weterynaryjnej, ewidencji i sprawozdawczości, udziału w rewiach, reprezentacji.

Ukształtowała się dość pełna struktura organizacyjna dowództwa okręgu pozwalająca zapewnić sprawne kierownictwo podległymi wojskami. Połączenie aspektu pokojowego i wojennego w pracy dowództwa OW uzewnętrzniło się w tym, że w jego skład weszły wszystkie ważniejsze komórki, odpowiadające szefostwom i departamentom w systemie Ministerstwa Obrony Narodowej:

1. Sztab
2. Zarząd Polityczno-Wychowawczy
3. Inspektorat Artylerii
4. Inspektorat Broni Pancерnej
5. Wydział Inżynieryjno-saperski
6. Wydział Lotniskowy
7. Wydział Personalny
8. Kwatermistrzostwo
9. Wydział Informacji
10. Okręgowy Sąd Wojskowy
11. Okręgowa Prokuratura Wojskowa
12. Duszpasterstwo.

Szczególna rola w systemie kierownictwa okręgów przypadająca sztabom. Do zakresu ich działania należały przede wszystkim:

— szkolenie sztabów niższych szczebli, oddziałów specjalnych, kierowanie wyszkoleniem bojowym wszystkich jednostek oddziałów i służb okręgu, szkolenie oficerów i generałów, przeszkolenie oficerów i szeregowych rezerwy (w myśl ogólnych wytycznych);

— opracowywanie i realizacja planów mobilizacyjnych w Dowództwie OW, kierowanie pracami mobilizacyjnymi w podległych jednostkach i instytucjach okręgu;

- kierowanie i czuwanie nad ewidencją stanów osobowych, a także kontrola ewidencji koni;
- kierowanie sprawami zaopatrzenia okręgów, analiza zapasów i rezerw;
- organizacja służby garnizonowej i wartowniczej;
- koordynowanie pracy poszczególnych komórek organizacyjnych w dowództwie i sztabie okręgu;
- zabezpieczenie sprawnego systemu rozkazodawstwa, organizacji dowodzenia jednostkami, doręczanie rozkazów i zarządzeń dowódcy OW oraz Sztabu Generalnego WP;
- inicjowanie odpowiednio uzasadnionych wniosków do właściwych władz centralnych w sprawach zmiany regulaminów, instrukcji, przepisów wydanych dla wojska.

Tak szerokiemu wachlarzowi zadań odpowiada znaczne zróżnicowanie i bogato rozbudowana struktura organizacyjna sztabu okręgu wojskowego. W jego skład wchodziły następujące komórki organizacyjne:

1. Wydział I organizacyjno-mobilizacyjny i uzupełnień
2. Wydział II wywiadowczy
3. Wydział III operacyjny
4. Wydział IV komunikacji wojskowej
5. Wydział V szyfrowy
6. Wydział VI łączności
7. Wydział VII wyszkolenia bojowego
8. Wydział VIII administracyjno-gospodarczy
9. Sekcja Finansowa Sztabu
10. Kancelaria Sztabu
11. Ambulatorium sztabu
12. Komenda ochrony.

Poszczególne wydziały Sztabu dzieliły się z reguły na sekcje, a te na referaty. I tak np. wydział I składał się z sekcji organizacyjno-ewidencyjnej, sekcji mobilizacyjnej i sekcji poboru i uzupełnień. Sekcja organizacyjno-ewidencyjna obejmowała referaty: organizacyjny, ewidencyjno-statystyczny, ewidencji dyscypliny i nadzwyczajnych wypadków. Tak pomyślana struktura organizacyjna sprzyjała specjalizacji poszczególnych pracowników, wiązała ich z prowadzeniem ściśle określonych spraw, co niewątpliwie sprzyjać musiało podnoszeniu poziomu wykonywanych prac. Zróżnicowaną strukturę miały także pozostałe komórki organizacyjne dowództwa OW.

Dyrektywy w 1946 r. i następnych latach głównie dotyczą zmian zasięgu terytorialnego i ilości okręgów oraz zmian etatowych⁷⁵.

Początkowy podział okręgów wojskowych na kategorie I (warszawski, morski, poznański, śląski, krakowski i łódzki) i II (lubelski) uległ w pierwszej połowie 1946 r. podziałowi na kategorie A (OW nr I), B (OW nr III, IV, V), C (OW nr II, VII) i najniższą kategorię D (OW nr VI). Obok okręgu nr I, obejmującego teren będący siedzibą naczelnego Instytutu Wojska Polskiego, wyróżnione zostały w powyższym podziale okręgi znajdujące się na głównych kierunkach operacyjno-obronnych (po-

⁷⁵ W dalszej reorganizacji dowództw OW podjętej w kwietniu 1946 r. polecono do 15 maja 1946 wprowadzić kolejne zmiany etatowe. Por. CAW, Rozkazy i Zarz. ND WP, t. 890/465, s. 144—145.

znańskie i śląskie na kierunkach zachodnich, krakowski na do niedawna czynnie zagrożonym kierunku południowo-zachodnim)⁷⁶. Sądzić można, że na powyższym podziale okręgów w istotnej mierze zaważyły zadania zewnętrznej obrony kraju. Jest to bowiem okres, w którym zdecydowanie negatywnie na stabilizację życia wpływały nastroje, których przejawem była fultońska mowa W. Churchilla z 26 marca 1946 i późniejsze z 6 września 1946 wystąpienie amerykańskiego sekretarza stanu J. Byrnesa, charakterystyczne dla rozpoczynającego się okresu zimnej wojny. Teza uzasadniająca podział na kategorie okręgów wyłącznie ich udziałem w walkach z oddziałami zbrojnymi reakcyjnego podziemia nie jest przekonywająca. Okręg nr VII w równej mierze co okręg nr I był zaangażowany w walce z reakcyjnym podziemiem, a należał do kategorii C. Przed okręgiem nr VII znalazły się na czołowym miejscu okręgi Nr III i IV, chociaż ich udział w zakresie zwalczania podziemia nie był tak zasadniczy. Najwyższa kategoria OW nr I wiąże się — sędzić można — z centralną jego rolą. W toku dalszej reorganizacji dowództw OW w lipcu 1946 r. rozbudowano wydziały organizacyjno-mobilizacyjne, operacyjne i wyszkolenia bojowego oraz służby kwatermistrzowskie i komórki administracyjno-gospodarcze⁷⁷. Etatową reorganizację pokojową dowództwa OW kończy rozkaz MON nr 076/org. z 3 marca 1947 zmniejszający liczebność stanu osobowego przy zwiększeniu liczby pracowników cywilnych⁷⁸. Istotą tej reorganizacji jest podział okręgów na dwie kategorie — A i B. W ramach kategorii B wyróżniono jednak przydziałem większej ilości etatów okręgi nr II, III i IV znajdujące się na zachodnich i morskich obszarach operacyjnych.

W związku z dyrektywą nr 2 Naczelnego Dowódcy WP z 12 września 1946⁷⁹ przewidziano zniesienie okręgu wojskowego nr 6 w Łodzi, zorganizowanie nowego okręgu wojskowego w Gdańsku, przeniesienie siedziby dowództwa OW 2 z Koszalina do Bydgoszczy oraz pewne zmiany w zakresie podziału terytorialnego w strukturze okręgów (włączenie województwa łódzkiego do OW nr 3 w Poznaniu, a województwa kieleckiego do OW nr 7 w Lublinie). W dyrektywie nr 3 z 18 września 1946⁸⁰ zmiany mają podobny charakter i dotyczą rozwiązania dowództwa OW nr 6 w Łodzi z włączeniem podległych mu jednostek do okręgu nr 3 w Poznaniu, wydzielenia województwa pomorskiego z OW nr 3 w Poznaniu i podporządkowania dowództwu OW nr 2 w Bydgoszczy. Rozkaz Naczelnego Dowódcy OWP na 00232 z 20 września 1946 mający funkcję wykonawczą wobec dyrektywy nr 2 i nr 3 poleca ponadto zaniechać utworzenia nowego dowództwa OW w Gdańsku. Rolę tego okręgu przejęło dowództwo Marynarki Wojennej RP.

Dalsze zmiany organizacyjne, a więc rozformowanie OW w Poznaniu, Lublinie i Krakowie, były już dziełem lat późniejszych.

Próbowano wprowadzić też w życie niektóre usprawnienia organizacyjne. Na przykład z dniem 15 listopada 1945 polecono stosować w służbowej korespondencji, rozkazach i zarządzeniach skrócone nazwy

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Na podstawie zarządzenia organizacyjnego ND WP nr 069/org. z 15 czerwca 1946 nakazano dowódcom OW wprowadzić do 1 lipca 1946 następne zmiany etatowe. Por. CAW, III—1101—65—8, s. 415—429.

⁷⁸ Por. MON nr 076/org. z 3 marca 1947, CAW, III—1101—65—6, s. 168—170.

⁷⁹ CAW, 252/465, s. 88.

⁸⁰ Tamże, s. 89.

dowództw okręgów wojskowych⁸¹. Numerację dowództw OW ustalono następująco:

Dowództwo Warszawskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr I
Dowództwo Morskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr II
Dowództwo Poznańskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr III
Dowództwo Śląskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr IV
Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr V
Dowództwo Łódzkiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr VI
Dowództwo Lubelskiego Okręgu Wojskowego	— DOW nr VII.

Z czasem ujednolicono też numerację poszczególnych jednostek okręgowych. Nadano bądź zmieniono kolejne numery tych jednostek ustalając nową, skróconą nazwę dowództw OW i ich numerację (jednostki okręgowe OW nr I otrzymały nazwy i numerację jak następuje: I Okręgowy batalion łączności, okręgowy magazyn żywnościowy nr 1 itd.).

Proces normowania administracji wojskowej w nowych pokojowych warunkach objął również władze administracji ogólnej. W myśl rozporządzenia Ministra Administracji Publicznej z 3 października 1945 sprawy dotyczące obrony państwa, a powierzone władzom administracji ogólnej załatwiają wojewodowie przy pomocy wydziałów wojskowych urzędów wojewódzkich, starostowie przy pomocy referatów wojskowych starostw, zarządy miejskie i gminne przy pomocy jednostek organizacyjnych, przewidzianych w statutach organizacyjnych tych zarządów⁸².

W organizmie administracji wojskowej stworzonym jeszcze w 1945 r. ukształtował się również system wojskowych komend miast. Na początku 1946 r. istniała Komenda Miasta I kategorii w Warszawie, II kategorii w Poznaniu, Łodzi i Lublinie, a następnie w Gdyni. W pozostałych garnizonach wojskowych tworzone komendy miast poza etatem spośród oficerów, podoficerów i szeregowców miejscowych jednostek. W miejscowościach, gdzie nie stacjonowały żadne jednostki wojskowe, obowiązki komend wojskowych przechodziły na komendantów Rejonowych Komend Uzupełnień. Formowanie nieetatowych komend miast spoczywało na dowódcach garnizonów za zgodą dowództw OW, a bezpośrednio po wojnie także dowództw armii. W pierwszych miesiącach po wojnie obowiązki dowódcy garnizonu miasta w rejonach rozmieszczenia wojsk pełnił oficer mający najwyższy stopień wojskowy i funkcję. Początkową samodzielność regulowaną tylko ogólną dyrektywą zastępuje się systemem naznaczania dowódców garnizonów przez dowódców OW. W 1945 r. dowódcy garnizonu powoływali do życia komendy miast tam, gdzie nie funkcjonowały komendy Armii Czerwonej, tam gdzie one istniały kierowano odpowiednich oficerów WP, mających reprezentować interesy polskiego garnizonu wojskowego. Spisy oficerów wyznaczanych na stanowiska w komendach miast i radzieckich komendach przesyłano sztabom OW (zasada ta obowiązywała także w stosunku do dowództw armii przed ich rozformowaniem). Pełna normalizacja systemu komend miast była możliwa jednak dopiero z chwilą likwidacji (do końca 1945 r.) ko-

⁸¹ Na podstawie rozkazu ND WP nr 0309/org. z 5 listopada 1945, CAW, III—1101—65—4, s. 3.

⁸² Dotychczas obowiązywało rozporządzenie kierownika Resortu Administracji Publicznej z 15 sierpnia 1944 o utworzeniu wydziałów wojskowych przy wojewódzkich i powiatowych radach narodowych (Dz. Ustaw RP, nr 3, poz. 15).

mend Armii Czerwonej, mających na swoim terenie władzę prawie niezależną od organów polskiej administracji terenowej.

Ukształtowana w 1945 r. praktyka formowania komend miast oraz ich zależność w systemie okręgów wojskowych potwierdzona została rozkazem ND WP nr 038/org. z 20 lutego 1946, który był jednocześnie dalszym krokiem naprzód. Ograniczał on ilość nieetatowych komend do miejscowości ustalonych przez dowódców OW, ustalał skład komend w ten sposób, aby nie przekraczały etatu komend miast II kategorii. Dowódcy garnizonów i komendanci miast mieli być też odtąd zatwierdzani przez dowódców OW. Rozkaz nr 038 stanowił jednocześnie podstawę do reorganizacji etatowych komend. W lutym 1946 r. zreorganizowano komendę miasta stołecznego Warszawy w oparciu o nowy etat.

Reorganizacja wojskowych organów wymiaru sprawiedliwości podjęta została w styczniu 1946 r. Regulował ją rozkaz ND WP nr 023/org. z 20 stycznia 1946⁸³. U podstaw reorganizacji leżało dążenie do stworzenia warunków zapewniających skuteczniejszą walkę z przestępczością, usprawnienie pracy wojskowych organów sprawiedliwości, lepsze dostosowanie struktury organizacyjnej do zmienionej struktury wojsk. Rozkaz określał zakres działania wojskowych sądów dywizyjnych, garnizonowych i okręgowych, ustalał prawne podstawy ich działania. Sądy te rozpoznawać miały wyłącznie sprawy osób wojskowych służbowo należących do jednostki, garnizonu czy okręgu (dywizyjne, garnizonowe, okręgowe) oraz osób cywilnych, które wraz z osobami wojskowymi dokonały przestępstwa wojskowego i pełnią służbę w administracji wojskowej na zasadzie stosunku publiczno-prawnego lub umowy. Dla rozstrzygnięcia spraw i wymiaru sprawiedliwości wobec osób pozawojskowych powołane zostały wojskowe sądy i prokuratury rejonowe w Warszawie, Lublinie, Rzeszowie, Kielcach, Łodzi, Krakowie, Katowicach, Wrocławiu, Bydgoszczy, Poznaniu, Białymstoku, Koszalinie, Olsztynie i Gdańsku, wydział zamiejscowy wojskowego sądu rejonowego w Koszalinie z siedzibą w Szczecinie oraz ekspozyturę wojskowej prokuratury rejonowej w Koszalinie z siedzibą w Szczecinie.

Wprowadzono daleko idące zmiany w strukturze wojskowych organów wymiaru sprawiedliwości. Wśród nich największe znaczenie ma powołanie wojskowych sądów i prokuratur okręgowych w Warszawie, Lublinie, Koszalinie, Łodzi, Krakowie i Wrocławiu (z czasową siedzibą w Katowicach). Ponadto utworzono wojskowy sąd garnizonowy w Toruniu oraz wojskowe prokuratury garnizonowe w Toruniu, Warszawie i Poznaniu. Rozformowane zostały wojskowe sądy i prokuratury garnizonowe w Warszawie, Białymstoku, Siedlcach, Chełmie, Rzeszowie, Przemysłu, Katowicach i Kielcach, utrzymane zostały natomiast sąd i prokuratura garnizonowa w Modlinie. Natomiast wojskowy sąd i prokuraturę garnizonową w Gdyni przeniesiono na nowe etaty. Sąd i prokuratura garnizonowa w Gdyni obejmowała także sprawy Marynarki Wojennej, w okręgach warszawskim i łódzkim poruczono wybranym podprokuratorom i oficerom śledczym w każdym z tych okręgów wyłącznie obsługiwanie wojskowych jednostek lotniczych.

Powyższe tendencje zmierzające wyraźnie do usprawnienia struktury wojskowych organów wymiaru sprawiedliwości w dostosowaniu do aktualnej struktury wojsk (dywizja — okręg) prowadziła do dalszej li-

⁸³ CAW, III—1101—65—8, s. 64—66.

kwidacji szczebla garnizonowego. Znalazło to wyraz w rozkazie ND WP nr 064/org. z 26 lutego 1947⁸⁴. Nakazywał on Szefowi Departamentu Służby Sprawiedliwości MON rozformować do 31 marca 1947 wojskowe sądy garnizonowe i wojskowe prokuratury garnizonowe w Modlinie i Toruniu oraz wydział zamiejskowy wojskowego sądu rejonowego i ekspozyturę wojskowej prokuratury rejonowej w Koszalinie. Przeniesione zostały na nowe etaty wojskowe sądy okręgowe nr 1, 2, 3, 4, 5 i 7. Zmiany etatowe wprowadzono również w wojskowych prokuraturach okręgowych i wojskowych prokuraturach rejonowych. Zbiegły się one z reorganizacją Departamentu Służby Sprawiedliwości MON. Rozwój struktury organizacyjnej okręgowych organów wymiaru sprawiedliwości i ich roli w systemie okręgów wojskowych zamyka rozkaz MON nr 0161/org. z 4 kwietnia 1947 bezpośrednio podporządkowujący te organa dowódcom OW. Do etatów dowództwa OW kategorii A i B włączono wojskowe prokuratury i sądy okręgowe jako organiczne części składowe dowództw⁸⁵.

W toku dalszych zmian (rozkaz MON nr 094/org. z 22 marca 1947) wprowadzono do etatu wojskowych prokuratur okręgowych i rejonowych oraz wojskowych sądów rejonowych stanowiska sędziów i prokuratorów do spraw nadzoru ogólnego. Wiązało się to z potrzebą wykonywania kontroli prokuratorskiej nad utrzymaniem karności, porządku i właściwego prowadzenia gospodarki w wojsku. Poszerzało to zasadniczo zakres kompetencji i wpływ wojskowych organów sprawiedliwości na normowanie spraw, element tak istotny w działalności okresu pokojowego.

Rozwój administracji wojskowej przebiegał w niezwykle trudnych warunkach. Nowo utworzony aparat dowództw OW i RKU, słaby liczebnie i jakościowo, mało doświadczony, podejmować musiał coraz bardziej skomplikowane zadania związane z mobilizacją nowych i demobilizacją starych roczników, prace zaopatrzeniowe, formowanie i rozformowywanie jednostek itp. Poważnym czynnikiem hamującym rozwój administracji wojskowej i odciągającym ją od realizacji własnych zadań były potężne trudności związane z sytuacją polityczną i gospodarczą zniszczonego wojną kraju. Dowództwa OW podejmowały na szeroką skalę zakrojone prace rolne, organizowały osadnictwo wojskowe, udzielały pomocy w organizowaniu sieci administracji państwowej i władz terenowych, organizowały punkty graniczne dla przyjmowania repatriantów i osób powracających do kraju, przeprowadzały akcję wysiedleńczą ludności niemieckiej, kierowały pracą nad usuwaniem pozostałości wojny (miny, umocnienia).

Istotnym czynnikiem hamującym organizację administracji wojskowej w kraju była konieczność podejmowania walki z nasilającą się działalnością zbrojną nacjonalistycznych oddziałów ukraińskich na południu i wschodzie kraju, zbrojnych oddziałów WIN i NSZ, a także „Werwolfu” na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Ta sytuacja polityczna odrywała wojsko od jego właściwych zadań szkoleniowych, opóźniała reorganizację, uniemożliwiała właściwe rozmieszczenie garnizonów, które często musiało być podporządkowane potrzebom pokojowej stabilizacji kraju.

⁸⁴ CAW, III—1101—65—6, s. 124—125.

⁸⁵ Tamże, s. 410—412.

W tych warunkach rozwijanie administracji wojskowej nie mogło przebiegać bez zakłóceń i zahamowań. Niemniej jednak, młody aparat dowództw OW w pełni wywiązał się z powierzonych mu zadań.

W drugiej połowie roku 1945 została powołana do życia administracja wojskowa, która z jednej strony zapewniła realizację pokojowej reorganizacji wojsk, z drugiej zaś, rozwijana i doskonalona w latach 1946—1947, stworzyła możliwości zbudowania świetnie wyszkolonego i dobrze uzbrojonego Wojska Polskiego. Dowództwa Okręgów Wojskowych przeszły w tym czasie drogę od pośredniej realizacji zadań mobilizacyjnych i zaopatrzeniowych do ukształtowania się jako operacyjny organ dowodzenia wojskami zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

Wnioski

Powstanie Okręgów Wojskowych i sieci Rejonowych Komend Uzupełnień w pierwszej połowie 1945 r. było istotnym warunkiem sprawnego przeprowadzenia prac mobilizacyjno-organizacyjnych, związanych z realizacją planu rozwoju wojska na 1945 r. Uczyły tego doświadczenia nie w pełni uświęconych sukcesem mobilizacji przeprowadzonych jesienią 1944 i wiosną 1945 r. W systemie mobilizacyjnym: Szefostwo Mobilizacji i Uzupełnień — Rejonowe Komendy Uzupełnień konieczne było powołanie pośredniego, operatywnego i związanego z terenem ogniwa kierowniczego, egzekwującego wykonanie niezbędnych prac mobilizacyjno-organizacyjnych. Takim ogniwem stały się dowództwa okręgów wojskowych.

Coraz pełniejsze, w miarę wyzwania terytorium kraju, uruchamianie przemysłu i odbudowy gospodarki, przechodzenie na własne, krajowe zaopatrzenie — wymagało reorganizacji całego systemu zaopatrzenia wojsk, opierającego się dotąd o sieć baz i magazynów frontowych. Niezbędne stało się stworzenie — poza organami Głównego Kwaterymistrzostwa — terenowego, wyspecjalizowanego aparatu zaopatrzeniowego, opierającego się w swej działalności na obowiązującym systemie gospodarczym kraju, przy ścisłym współdziałaniu z organami państwowej administracji terenowej. Tę rolę mógł spełnić wyspecjalizowany aparat dowództw okręgów związanych z państwową i własną bazą zaopatrzenia, dysponujący odpowiednim systemem składów, magazynów, warsztatów i urzędzeń.

Powstanie okręgów wojskowych wiązało się z aktualnymi potrzebami zwiększenia wkładu narodu polskiego w rychłe już zwycięstwo nad Niemcami. I chociaż powstanie okręgów nie zmieniło wojennej struktury organizacyjnej Wojska Polskiego w pierwszej połowie 1945 r., to jednak znaczenie tego faktu było dla przyszłej pokojowej reorganizacji wojsk bardzo zasadnicze.

Działalność dowództw okręgów wojskowych po zakończeniu działań wojennych miała różnorodne znaczenie, zwłaszcza w zakresie formowań, rozformowań i pokojowej reorganizacji jednostek, demobilizacji i prac organizacyjno-mobilizacyjnych, przygotowania i zabezpieczenia bazy szkoleniowej i stworzenia warunków do normalnego szkolenia — istotnego celu wojska w okresie pokojowym, zabezpieczenia porządku

wojskowego i dyscypliny w podległych garnizonach, a także w zakresie przeciwdziałania dywersji politycznej, zabezpieczenia ładu i bezpieczeństwa w kraju, współpracy i współdziałania z organami terenowej władzy i administracji państwowej.

Początkowo dowództwa okręgów wojskowych pełnią wyłącznie funkcje administracyjne. Rola ich i znaczenie z czasem wzrasta wraz z rozwojem własnej kadry i tworzeniem warunków zwiększających wpływ administracji okręgów na życie wojska. Wiąże się to z rozwojem jednostek niezbędnych do właściwego funkcjonowania dowództw okręgów, przejmowaniem coraz większej ilości różnorodnych jednostek, formacji i zakładów. Przekształcenie charakteru dowództw okręgów i przejście od wyłącznie administracyjnych funkcji także do operacyjnego kierowania wojskami wiąże się z likwidacją dowództw 1 i 2 armii WP i przejęciem przez okręgi w administrowanie wszystkich znajdujących się w ich zasięgu terytorialnym jednostek wojskowych.

Z miesiąca na miesiąc dowództwa okręgów stają się w coraz większym stopniu podmiotem w pokojowej reorganizacji wojsk i normowaniu życia wojskowego w garnizonach. W końcu 1945 r. podejmują realizację określonego przez Ministerstwo Obrony Narodowej programu szkolenia, kierują coraz bardziej samodzielnie działalnością jednostek wojskowych w realizacji funkcji zewnętrznych i wewnętrznych (akcje propagandowo-polityczne, gospodarcze), likwidacji zbrojnego podziemia politycznego, band terrorystycznych i rabunkowych.

W końcu 1945 r. ukształtowana została sieć dowództw okręgów i podział terytorialny jednostek. Same zaś dowództwa okręgów ukształtowały swą strukturę organizacyjną w sposób odpowiadający pokojowej organizacji wojsk. Określony został też charakter i rola dowództw okręgów wojskowych sprawujących na podległych im terytoriach całość funkcji administracyjnych i operacyjnych. Tym samym proces pokojowej organizacji okręgów został zakończony. Późniejsze zmiany w 1946 r. i w latach następnych (zmniejszenie ilości okręgów, podział na kategorie, zmiany w dyslokacji, zmiany w podległości jednostek itd.), ważne dla ulepszenia struktury pokojowej wojsk i systemu kierownictwa, nie mają jednak już znaczenia zasadniczego.

W procesie rozwojowym dowództw okręgów wojskowych znalazły odbicie właściwe założenia kształtującej się polskiej myśli wojskowej lat 1945—1947. Zespolecie w działalności dowództw OW funkcji administracyjnych z operacyjnymi jest przykładem sięgnięcia po najlepsze wzory przyjęte przez nowoczesne armie, zwłaszcza przez Armię Czerwoną. Ta polityka umożliwia kształtowanie w warunkach pokoju przyszłych dowództw operacyjnych na wypadek wojny, mających w swym składzie organicznym komórki odpowiadające wszystkim rodzajom wojsk, służb, szefostw i departamentów Ministerstwa Obrony Narodowej. Istnienie w strukturze dowództw OW rozbudowanych komórek specjalistycznych ułatwiało szczegółowe opracowanie każdego zagadnienia operacyjnego z uwzględnieniem specyficznych zadań wszystkich broni i służb. Stwarzało to możliwości (przy podporządkowaniu jednostek liniowych) zgrywania zespołów okręgowych jako organów dowodzenia operacyjnego szczebla armijnego. Tym samym dowództwa OW ukształtowane zostały jako organizmy w pełni przygotowane do samodzielnego działania w każdych warunkach.

Казимеж Фронтчак

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ
ВОЕННОЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ АДМИНИСТРАЦИИ
В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА ПОЛЬСКИХ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ
НА МИРНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

Статья показывает процесс развития военной территориальной администрации в 1945—1947 гг. Исходными являются соображения об обстановке накануне завершения войны требующей увеличения вклада польского народа в победу над Германией и связанное с этим обеспечение боевых действий Польского Войска проводимое на основе собственных мобилизационных резерв а частично также резерв в области снабжения. Эти задачи, а также необходимость исправного проведения организаторских работ связанных с выполнением плана развития армии в период после завершения военных действий были положены в основу образования военной территориальной администрации. В статье нашли отражение отмеченные в процессе их развития разнообразные области деятельности военной территориальной администрации особенно в области формирования, расформировки и мирной реорганизации военных частей, в создании условий для предприятия нормальной учебы войск, обеспечения порядка и дисциплины в подведомственных гарнизонах а также в области противодействия политической диверсии, обеспечения лада и безопасности в стране, сотрудничества и содействия с органами государственной администрации. Командования военными округами исполняли первоначально исключительно административные функции. Со временем они переняли также операционные руководства войсками принимая в административное ведение все военные части находящиеся в их территориальных пределах. Они предпринимали выполнение предназначенной министром национальной обороны программы учебы, руководили все более самостоятельно деятельностью военных частей в исполнении их внешних и внутренних функций, охраны государственных рубежей, пропагандно-политической и хозяйственной деятельности, ликвидации вооруженного политического подполья, итп.

Объединение функций административных с оперативными является примером использования наилучших образцов применяемых в современных армиях. Это направление создавало возможность подготовки в мирных условиях будущих операционных командований на случай войны, имеющих в своем организационном составе ячейки соответствующие всем родам войск, служб и шефств министерства национальной обороны.

Тем самым командования военных округов оформились как органы вполне подготовленные к самостоятельным действиям во всяких условиях.

Статья основана на обильном архивном материале, прежде всего на фондах Центрального Военного Архива в Варшаве.

Kazimierz Frontczak

LA FORMATION ET LE DÉVELOPPEMENT DE L'ADMINISTRATION
MILITAIRE TERRITORIALE DANS LES CONDITIONS DU PASSAGE
DES FORCES ARMÉES POLONAISES À L'ÉTAT DE PAIX

L'article étudie le développement de l'administration militaire territoriale dans les années 1945—1947. Il prend pour point de départ la situation qui s'établit peu avant la fin de la guerre. Cette situation exigeait un effort accru du peuple polonais pour contribuer à la victoire sur l'Allemagne, et par conséquent la mobilisation des réserves en hommes et, dans une certaine mesure, en vivres, pour soutenir les opérations militaires. Ces tâches aussi bien que la nécessité d'une réorganisation

de l'armée dans la période qui suivit la fin de la guerre, furent à l'origine de la création de l'administration militaire territoriale. L'article examine, du point de vue de leur évolution, les différents secteurs de l'activité de cette administration, et notamment la formation, la dissolution ou l'adaptation au temps de paix des unités militaires, la création des conditions indispensables pour entreprendre une instruction normale des troupes, le travail pour assurer la discipline militaire dans les garnisons, pour contrecarrer les activités de diversion politique, pour introduire l'ordre et la sécurité dans le pays, pour collaborer avec les organes de l'administration. Une attention particulière a été accordée à l'évolution des commandements des Districts militaires. Au début, ces commandements ne remplissent que des fonctions administratives. Avec le temps, ils assument également la direction opératoire des troupes, prenant sous leur administration toutes les unités militaires se trouvant dans leur secteur. Dans ces conditions, les commandements des Districts militaires jouent un rôle de plus en plus actif dans le processus de réorganisation de l'armée en temps de paix et de réglementation de la vie militaire dans les garnisons. Ils entreprennent la réalisation du programme d'instruction militaire établi par le ministre de la Défense Nationale, ils dirigent de façon de plus en plus autonome l'activité des unités militaires dans l'exercice de leurs fonctions: défense des frontières, propagande politique, actions économiques, liquidation des organisations clandestines menant une lutte armée contre le pouvoir populaire, etc. Au fur et à mesure que les compétences des commandements des Districts militaires s'élargissent, leur structure se développe également. L'union des fonctions administratives avec les fonctions opératoires dans l'activité des commandements des Districts militaires est un exemple d'utilisation des meilleurs modèles fournis par les armées modernes. Cette évolution permettait de créer en temps de paix les conditions pour la constitution, au cas d'une guerre, de commandements opératoires dont la structure comprendrait des cellules correspondant à tous les genres de troupes, de services et de bureaux du Ministère de la Défense Nationale. Les commandements des Districts militaires devinrent ainsi des organes pleinement préparés à agir de façon autonome dans n'importe quelles conditions.

L'article est fondé sur des matériaux d'archives, conservés avant tout aux Archives Militaires Centrales de Varsovie.